Naše řeč

ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ

1-2

ROČNÍK 43

1960

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRINTED IN CZECHOSLOVAKIA

NAŠE ŘEČ • ROČNÍK XLIII • ČÍSLO 1—2 • VYŠLO V ÚNORU 1960

Vydává Ústav pro jazyk český Československé akademie věd v Nakladatelství ČSAV. — Vedoucí redaktor: univ. prof. dr. Alois Jedlička, výkonný redaktor: dr. František Váhala; členové redakční rady: člen korespondent ČSAV Jaromír Bělič, dr. František Daneš, akademik Bohuslav Havránek, člen korespondent Václav Machek, univ. prof. dr. Vladimír Šmilauer, akademik František Trávníček.

Redakce: Letenská ul. 4, Praha 1, telefon 633 51—53. — Tiskne: Knihtisk, n. p., závod 03, Jungmannova tř. 15, Praha 2. — Administrace: Poštovní novinový úřad Praha 3, Jindřišská 14.

Vychází v pěti dvojčíslech do roka; předplatné na celý ročník 15 Kčs, cena jednoho dvojčísla 3 Kčs.

Jazykové dotazy, příspěvky a recenzní výtisky zasílejte na adresu redakce (Letenská ul. 4, Praha 1).

OBSAH

KULTURNÍ REVOLUCE A KULTURA JAZYKA

BOHUSLAV HAVRÁNEK

Nástup každé velké epochy zanechal hluboké stopy ve vývoji jazyka. Je to přirozené, protože jazyk jako nástroj myšlení a dorozumívání je dialekticky spjat se životem a rozvojem společnosti; velké epochy pokroku kladou proto velké nároky i na jazykové vyjadřování.

Nikdy nástup velké epochy nezasáhl v pravém slova smyslu celou společnost v takovém rozsahu jako v době dnešní, nebyl to nástup tak gigantických rozměrů a důsledků. Perspektivy, které se před námi otvírají, kladou proto nesmírné úkoly i kultuře, všem jejím složkám, které jsou těsně spjaty s nástupem nového života a musí jej podporovat a rozvíjet. Mezi tyto složky nesporně náleží i kultura jazyka a požadavek kulturní revoluce se bezprostředně dotýká i jazyka.

Rozvoj všech úseků nového života klade vždy jisté požadavky na výrazové možnosti jazykové a tím je dialekticky spjat s jazykem. Na úseku kultury pak toto sepětí vystupuje tím více do popředí.

Tyto aktuální potřeby dnešní doby a jejích perspektiv nutí pak i vědu o jazyce k badatelskému vypětí a vytváření základních děl, jimiž by rozvoj nové společnosti ze své strany podporovala. Není proto nahodilé, že v dnešní době jak v Sovětském svazu, tak v zemích lidových demokracií jsou vydávány ve všech akademiích těchto zemí základní slovníky soudobého jazyka. Není nahodilé, že akademická pracoviště v těchto zemích vydala nebo připravují velké mluvnice věnované popisu a rozboru příslušných soudobých jazyků spisovných. Plnění obojích úkolů je v proudu i na našich jazykovědných pracovištích.

Je ovšem samozřejmé, že i jazykovědná práce musí stát na jas ideové pozici. Nevystačíme již jen s výchozími marxistickými p učkami o jazykovědě, ale jde o vypracování marxistické jazykově a o prolnutí veškeré práce dialektickým myšlením a jasným politi kým zaměřením. Je proto třeba prohloubit i teoretickou práci na j zykovědné problematice samé.

Správný marxistický pohled na jazyk musí však mít na zřet nejen současný stav jazyka, ale i celý historický vývoj jazyka diale ticky spjatý s vývojem příslušné společnosti, s vývojem národ Tohoto historického studia vlastního jazyka je nezbytně třeba j z teoretického hlediska marxistického, tak pro praktické cíle výcho k socialistickému vlastenectví, k národní hrdosti. I na tomto úsel musí naše jazykovědná pracoviště plnit základní badatelské úkol většinou teprv začaté; je třeba poznávat jak vývoj našeho jazyka d kumentovaného v písemných památkách, tak i jeho vývoj a st v nářečním rozvrstvení.

Tyto stěžejní badatelské úkoly nejsou samoúčelné, svými výsled slouží životní praxi a tím i rozvoji společnosti; jsou tedy i or složkami kulturní revoluce.

Avšak — a to zejména v dnešní době — nemůže věda o jazyce tom přestávat; musí poskytovat i přímou aktivní pomoc při jazyko výchově, jazykové kritice a při dotváření a přetváření odborné term nologie. To vše shrnujeme pod názvem jazyková kultura; jejím c lem je dosáhnout srozumitelnosti výkladu, přesnosti, účinnosti a p sobivosti mluveného i psaného slova.

Jazykové kultuře jde dnes nejen o pouhou správnost mluvnick a správnost pravopisu a výslovnosti — to jsou vlastně jen její prv stupně —, ale zejména jde též o adekvátnost výrazu, o jazykové v stižení úlohy a obsahu sdělení, o slohovou vytříbenost.

Názorová výzbroj mnohých uživatelů jazyka, získaná na ško i ukutá leckdy ještě v dílně jazykového purismu a strohého brusi ství, které kdysi udávaly směr péče o spisovný jazyk, nestačí ovše dávno požadavkům a potřebám skutečné dorozumívací praxe, zvláš odborné; ba někdy se u nich problematika správnosti a vytříbenos jazyka redukuje na pouhou otázku pravopisu. — Naproti tomu no dnešní naše věda o jazyce vypracovala již před delší dobou jas

sady, na nichž spočívá dnešní teorie jazykové kultury i metody borné jazykové péče; jejich hlavním znakem je to, že se opírají poznávání zákonitostí ovládajících spisovný jazyk a o zjišťování ıo vývojových tendencí. Jazykovědci dnes nechtějí diktovat jaku pravidla, naopak zjišťují rozborem úzu jazykovou normu existuí v povědomí nositelů jazyka a společensky pociťovanou jako záznou. Rozlišují tedy zásadně tuto normu jazyku vlastní a její více ěně výstižnou kodifikaci, její uzákonění v obecně platných a uznáných jazykových příručkách. Usilují odhalit základní rysy funvání i vývoje jazyka. Ty jsou ovšem hodně složité. Vývoj jazyka ovládán vyrovnáváním protichůdných tendencí, totiž tendence ustálenosti jazyka a tendence přizpůsobování jazyka novým a měněným požadavkům dorozumívací praxe. Těmto požadavkům pak usí odpovídat i kritéria, podle nichž jazykovědec hodnotí jazykové ostředky: opírá se o vzájemně se doplňující kritéria funkční oprávěnosti a systémové ústrojnosti jazykových prostředků.

Na těchto zásadách rozvíjí dnešní jazykověda svou přímou aktivní omoc dnešnímu jazyku; v ní neposlední místo zaujímá i náš časopis, Naše řeč".

„Naše řeč" nemůže proto zůstat při pouhém vytýkání jednotlivých edostatků jazykových, které se v našem tisku anebo ve veřejném votě objeví — i to je ovšem nutné a účelné —, nýbrž musí i obecně ychovávat k lepšímu pochopení jazyka a jeho kultury u všech, nichž je zvýšený zájem o jazyk ať už pro jejich potřebu vlastní, ıebo pro výchovu jiných.

Jeden z nejdůležitějších, ale přitom nejsložitějších těchto úkolů otázka působení na jazyk literatury, vědy a publicistiky; jejich leová i umělecká účinnost, jejich přesvědčivá síla tkví značnou měou i v kvalitách jazykových a stylových. Šedivou nevýrazností, toornosti nebo nejasností a nepřesností sotva lze opravdu získávat. zde je třeba, aby jazykovědci i zásadními rozbory i konkrétním oukazováním na nedostatky pomáhali. Ovšem zde jde v širokém ova smyslu o otázky stylu, který nemá tak jednoznačné normy ıko stavba spisovného jazyka sama, ale přesto je třeba, aby i zde ěda o jazyku rozborem a kritikou pomáhala, a i to je úkolem „Naší ęči", o jehož splnění usiluje a bude usilovat.

Je tedy široké pole působení jazykovědy spojené se skutečnou praxí a životem, ale i v tom je podstata té krásné životnosti a stálé aktuálnosti jazykovědy, která tak bezprostředně souvisí s celým životem národa a se všemi jeho obecně základními a běžně denními zájmy.

K OTÁZCE NĚKOLIKANÁSOBNOSTI PŘÍSUDKU

JOSEF HRBÁČEK

Jde v praxi o otázku, jak rozlišit jednoduchou větu s několikanásobným přísudkem a souvětí souřadné, o otázku, zda učebnicová věta *Žák sedí a píše úlohu* je věta jednoduchá s dvojnásobným přísudkem, nebo je-li to souvětí.

Při řešení otázky několikanásobnosti přísudku jde o samostatnou problematiku, odlišnou od obecné problematiky několikanásobných větných členů. Několikanásobný přísudek tvoří oblast zvláštní, neboť určité sloveso, které bývá jeho mluvnickým základem, je členem závislým na podmětu, ale zároveň je pro větu a její organizaci prvkem nejdůležitějším, poněvadž ji jako predikát (přísudek) vytváří a volbou určitého slovesa, jeho vazebnými možnostmi, je do značné míry předurčena celá struktura věty. Sloveso je, jak praví Kuryłowicz, konstitutivním prvkem věty.[1]

1. V jazykovědné literatuře setkáváme se s několikerým řešením naší otázky. Někteří gramatikové pokládají za několikanásobné všechny přísudky, ať jsou navzájem v jakémkoli významovém poměru, rozvité či nerozvité, mají-li společný podmět. Toto hledisko uplatňuje například ruská akademická mluvnice (díl II. Skladba).[2] U nás naposledy takové stanovisko vyjádřil v časopise Naše řeč (41, 1958, s. 282) K. F. Svoboda. Svoboda cituje větu *Žák sedí a píše* a praví o ní: „Jde tu o větu jednoduchou s několikanásobným

[1] Kuryłowicze v tomto smyslu cituje K. Hausenblas, Bulletin Vysoké školy rus. jaz. a literatury II, Praha 1958, s. 28.

[2] *Grammatika russkogo jazyka. Tom II. Sintaksis. Časť pervaja.* Moskva 1954, s. 607n.

přísudkem“ a odůvodňuje to tím, že prý tu nejde o dva predikační akty. Odmítá při řešení naší otázky kritérium významové a přehlíží rozdíly mezi přísudkem rozvitým a nerozvitým. Píše: „Jeden predikační akt je nejenom tam, kde jsou přísudková slovesa s významy nejen sobě blízkými, ale i vzdálenými, kde přísudek sponově jmenný je spojen se slovesným, ... kde jsou různá slovesa rozvita týmž výrazem, ale i tam, kde každé z nich je rozvito výrazem jiným, i tam, kde se slovesa opakují (např. *Stále jen četl a četl*).“ [3] Toto hledisko jednostranně zobecňuje jen jednu z obou výše uvedených funkcí slovesného přísudku, totiž závislost přísudku na podmětu. Nepřihlíží k tomu, že sloveso je konstitutivním prvkem věty. Posuzuje přísudek jako jiné závislé členy a souřadné spojení sloves u stejného podmětu je pak vždy podle tohoto pojetí několikanásobným přísudkem.

Je třeba ještě dodat, že hledisko vyslovené Svobodou je zatím v naší lingvistice osamocené. Počínaje Gebauerem, ale už i před ním (viz Václav Zikmund, „Skladba jazyka českého“, 1863, s. 523) všechny naše mluvnice uvádějí typ, v němž se různé přísudky vztahují k jednomu podmětu, jako souvětí.[4] Podle Svobodova pojetí by např. věta *Ležel na prsou, hlavu podpíral dlaněmi a díval se upřeně do dálky moře na sotva viditelný pruh země* byla jednoduchá s několikanásobným přísudkem, poněvadž by tu byl podle něho „jeden predikační akt“. Ale je zřejmé, že jazyková empirie k takovým závěrům nevede. Vždyť z tohoto souvětí lze vytvořit samostatné věty pouhým rozpojením, aniž by se přitom nějak měnil predikační akt. Vznikly by tak tři samostatné věty, z nichž každá by měla svůj samostatný a od ostatních vět odlišný obsah. Ještě násilnější by bylo uvedené pojetí v souvětích, kde souřadné hlavní věty jsou rozvity vedlejšími větami a jimi od sebe odděleny: *Srazil se s nimi jednou na schodišti domu,*

---

[3] Citovaným výkladem polemizuje autor s mým článkem v Bulletinu Vysoké školy ruského jazyka a literatury I (Praha 1956, s. 49n.), kde jsem se snažil řešit tuto otázku z hlediska významových vztahů mezi přísudkovými slovesy. Přísudek se slovesy s významy blízkými (synonymními) jsem pokládal za několikanásobný přísudek věty jednoduché, slovesa s významy rozdílnými za samostatné přísudky jako nositele samostatné větné platnosti vět v souvětí. Tento příspěvek je zčásti také odpovědí na kritiku a zároveň i revizí mého původního příliš zúženého pojetí.

[4] Viz např. Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* II, s. 665, 669; Fr. Kopečný, *Základy české skladby*, 1958, s. 285 aj.

kde bydlel s rodiči, když si přišli pro toho člověka ze třetího, a dosu cítí v těle tu drkotající hrůzu, která se zmocnila činžáku (Otče nášek).

2. V naší otázce však bývá uplatňováno i hledisko opačné. Ně kteří gramatikové vycházejí z toho, že v jazykovém projevu je toli vět, kolik je tam určitých tvarů slovesných. (S tímto hlediskem s často pracuje i ve škole.) Podle toho by například druhá věta ve spo jení *To vám je, lidi, jako prádelna s tisíci vřeteny; to to drnčí, ra chotí, přede, bublá, svišti a hrčí* (K. Čapek) byla souvětím o šest větách. Je zřejmé, že i toto hledisko je jednostranné, poněvadž nepři hlíží k tomu, že přísudek je závislý na podmětu, jako jsou jiné člen závislé na členu řídícím. Vychází se jen z toho, že je sloveso konsti tutivním prvkem věty, ale sloveso ve své přísudkové funkci má jak jsme se zmínili, dvojí stránku.

3. V odborné jazykovědné literatuře nacházíme dále řešení, kter se opírá o významovou stránku přísudkových sloves. J. Ružička po kládá přísudek za několikanásobný tehdy, „keď sa tomu istém činiteľovi (podmetu) pripisuje súčasne niekoľko dejov, ktoré svojo povahou sú od seba priamo závislé. Ide tu obyčajne o synonymn výrazy.“ [5] Podobně, ale s přihlédnutím i k činitelům jiným než vý znamovým, snažil jsem se vyložit tuto otázku v Bulletinu Vysok školy ruského jazyka a literatury. Je však třeba zdůraznit, že vý hradně na významovou stránku se lze omezit jen tam, kde nejso jiná kritéria mluvnická, tj. u přísudků nerozvitých.

4. Pozornosti zaslouží i výklad v učebnici Český jazyk pro 10 r kde na s. 139 je poznámka: „Mezi souvětím souřadným a větou s ně kolikanásobným přísudkem je plynulý přechod. Výraz *Přečetl a pro studoval všechnu dostupnou literaturu* pokládáme spíše za větu s ně kolikanásobným přísudkem, kdežto větu *Zvyšujeme výrobu a rozv jíme údernické hnutí* za souvětí.“ Poznámce o plynulém přechod mezi souvětím souřadným a větou s několikanásobným přísudken která je také v 7. vydání Havránkovy-Jedličkovy Stručné mluvni (1958), je jistě třeba rozumět tak, že mezi oběma těmito prostředk

---

[5] J. Ružička, *Viacnásobný vetný člen*. Jazykovedné štúdie I, Bratisla 1956, s. 154.

není ostré hranice, nikoli že by nebylo mezi větou jednoduchou a souvětím souřadným hranice vůbec.

Na závěr tohoto přehledu různých názorů na naši otázku chceme ilustrovat obě krajní řešení na těchto příkladech:

Sebral a *utřídil* především všechny roztroušené stati o Fučíkovi, *prostudoval* literární a dokumentární materiál, *navštívil* a *vyzpovídal* ty, kdo Fučíka *znali* a *spolupracovali* s ním. (Literární noviny)

Půjčila jí své nové šaty z bíle a černě kostičkované bavlny a na hlavu jí tak dlouho odborně *posazovala*, *kroutila* a *narovnávala* starý slaměný klobouk s modrou růží, až *seděl* překrásně. (Olbracht)

Při uplatňování zásady, že v jazykovém projevu je tolik vět, kolik je tam určitých sloves, by se první souvětí skládalo ze sedmi vět a druhé z pěti vět. Naopak podle Svobody by to byla v obou případech podřadná souvětí skládající se z jedné věty hlavní a z jedné věty vedlejší.

Podle našeho názoru jsou v prvním souvětí tři věty hlavní a dvě vedlejší, celkem tedy pět vět, v druhém souvětí dvě věty hlavní a jedna vedlejší, celkem tedy tři věty.

*

Je nutno zdůraznit rozdíl mezi přísudkem rozvitým a nerozvitým, a proto budeme oba případy probírat zvlášť. Vyjdeme od přísudku rozvitého jako základního, neboť rozvité přísudky jsou jednak mnohem početnější než přísudky nerozvité, jednak jsou nutnou základnou pro řešení naší otázky, ukazují nejlépe nutnost odlišit několik samostatných predikací od jedné predikace rozložené v části.

Slovesný přísudek jako konstitutivní člen věty zakládá větu a rozvíjením přísudku jako větotvorného činitele se rozvíjí tedy zároveň věta. Chápeme-li skladbu jako nauku o usouvztažňování slov ve větě, je nutno vycházet ze syntaktických závislostí mezi členy.[6] Syntaktické závislosti se vyjadřují formálně mluvnickými prostředky (nejčastěji pády), ale ukazují zároveň na významové determinace slov ve větě. Vztahy syntaktické (mezi členem řídícím a závislým) a vztahy významové (mezi členem určovaným a určujícím) si odpovídají, ale

[6] Podle V. Mathesia, srov. nově K. Hausenblas, *Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování.* Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury II, Praha 1958, s. 23—51.

není mezi nimi úplná souběžnost.[7] Tato nesouběžnost mezi syntaktickými a významovými vztahy se projevuje u přísudků rozvitých, ale nemůže k ní dojít u přísudků nerozvitých (holých). Obojí případ máme ve větě *Anna se začervenala a sklopila oči* (Olbracht) Ve dvojici *sklopila — oči* člen řídící *sklopila* řídí člen závislý *oči*, mluvnickým prostředkem této závislosti je pádový tvar (4. pád podstatného jména). Po stránce významové určující člen (*oči*) blíže určuje a tím omezuje člen určovaný (*sklopila*). Graficky to možno znázornit takto:

směr mluvnického vztahu:	sklopila oč-i |________↑
směr významového vztahu (mezi slovy jako nositeli věcných významů):	sklopila oči ↑________|

Syntakticky tvoří sloveso *sklopila* s podmětovým podstatným jménem (*Anna*) základní větnou dvojici, tedy mluvnické jádro věty. Po stránce významové je však přísudek tvořen teprve celým rozvitým výrazem *sklopila oči*. Naproti tomu nerozvitý přísudek *začervenala se* tvoří ve spojení s podmětovým podstatným jménem syntakticky i významově větu. Věcný význam slovesa se plně uplatňuje a není omezen rozvíjejícími částmi, je tu úplná shoda mezi významovou a syntaktickou stránkou. Mluvnický a také významový rozdíl mezi přísudkem nerozvitým a rozvitým je jasně vidět např. na těchto příkladech: *Chceme bydlet! — Chceme bydlet kulturně! Nemocný ještě dýchá. — Nemocný ještě dýchá kyslík.* Atd.[8] Těchto rozdílů bývá stylisticky využito v případě samostatně stojících větných členů, hojně se vyskytujících v moderní próze: *A myslila si: Br, jak ta jejejich postel smrdí, slečinko! Voňavkami, pudrem, všelijakými vodičkami!* (Olbracht) Tím, že rozvíjející člen slovesa je postaven samostatně, je dána možnost, aby se věcný význam nejen samostatně sto-

[7] Viz u K. Hausenblase, s. 35, 36.

[8] O významové doplnitelnosti slovesa píše např. Fr. Kopečný v *Základech české skladby* (Praha 1958, s. 29n.) a nazývá ji „tranzitivností slovesa". Tranzitivní jsou slovesa (nebo přídavná jména), jsou-li dále určena externě, tj. předmětem nebo příslovečným určením okolnostním. Naproti tomu příslovečné určení inherentní (*spal tvrdě*) jen zpřesňuje obsah slovesa, ale sloveso má svůj význam. My zde mluvíme o významovém doplnění slovesa v jiném, širším smyslu.

jícího členu, ale i slovesa (*smrdí*) plně uplatnil (jako u přísudku nerozvitého), neboť determinován je teprve dodatečně.

Z tohoto výkladu vyplývá náš různý postup při rozboru rozvitých a nerozvitých přísudků. U rozvitých přísudků musíme vycházet z faktu rozvitosti, holý přísudek je jen mluvnickým jádrem věty, ale právě rozvíjení tohoto jádra znamená rozvíjení věty. U přísudků nerozvitých, které jsou samostatně jádrem věty a mají přitom plný význam (nepotřebují doplnění), musíme i při respektování mluvnických zřetelů vycházet z věcných významů slovesa. Větotvorná funkce nerozvitého určitého slovesa (na rozdíl od rozvitého) je nezbytně spojena s jeho významovou samostatností a úplností.

1. Přísudky rozvité. Z faktu, že přísudek je konstitutivním prvkem věty a že rozvíjet jej znamená rozvíjet větu, vyplývají pro řešení otázky několikanásobnosti přísudků rozvitých dva závěry: (1) Ve spojení několika přísudkových sloves majících společný podmět tvoří samostatné přísudky ta slovesa, která jsou samostatně rozvita. Každý samostatně rozvitý přísudek tvoří větu. (2) Slovesa, která jsou úplně nebo převážně rozvita společnými rozvíjejícími členy, tvoří jeden přísudek složený z několika sloves, tzv. přísudek několikanásobný, a tedy jednu větu. Např. ve větě *Vosy vykusují přezrálé ovoce a vysávají ovocné šťávy* jsou dva samostatně rozvité přísudky, a jsou to tedy dvě věty, kdežto ve větě *Vosy vykusují a vysávají přezrálé ovoce* je jeden přísudek (rozložený, dvojnásobný), a je to tedy jedna věta.

Příklady samostatných přísudků zakládajících věty: Tlustý SS mě *vleče* dovnitř, *svléká* cáry košile, *ukládá* na slamník, *ohmatává* mé opuchlé tělo a *poroučí* dávat obklady. (Fučík) — U potoka *klečel* voják, *smáčel* v něm bílý svůj šátek a *vinul* mi ho okolo nohy. (Němcová) — Labužnicky před sebe *natáhl* nohy a *zapálil* si cigaretu. (Otčenášek) — *Zvedla* těžce svou malátnou tloušťku a pomalu se *vztyčila.* (Olbracht) — *Vrátila* se do svého růžového pokojíčku, *posadila* si na stůl plyšového medvěda, *převazovala* mu na krku růžovou stužku a *věnovala* tomu hraní jaksi více pozornosti, než zasloužilo. (Olbracht)

Příklady několikanásobných přísudků: Vzpomínala ještě v úterý, když *mandlovala* a *skládala* prádlo. (Olbracht) — Člověk, který se vyspal, *oceňuje* a *řadí* skutečnosti přesněji. (Olbracht) — Místo toho *svíjel* a *rozvíjel* neklidnými prsty cíp šátku. (Pujmanová) — Proti těmto agresívním opatřením *rozvíjí* a *stupňuje* italský lid právě v těchto dnech rozhořčený a masový boj.

(Z novin) — Všem způsobům, které výrobu rychle *zvyšují* a *zlevňují*, by se měli už nyní všude naplno věnovat. (Z novin) — A dnes už i dozorci *vědí* a *zvykli si*, že cela 267 zpívá. (Fučík) — Teď lidi posedl chvat dohonit, co zmeškali, a *jedli, pili, kupovali, tančili* a *milovali* o sto šest. (Pujmanová) — Uprostřed zločinu a černé mravní spouště *ploval* a *kymácel se* jeho stolek jako ostrůvek mravní bezúhonnosti. (Olbracht) — A každý z těch rodů *se toulal* a *bloudil* po rozličných krajinách světa. (Olbracht)

Uvedli jsme více příkladů několikanásobného přísudku proto, aby bylo vidět různé situace, v nichž se vyskytuje, abychom dokumentovali jeho poměrně dosti velkou frekvenci (používání u různých autorů a v různých stylových vrstvách jazyka), a konečně aby bylo také vidět různé druhy a stupně závislosti společných rozvíjejících členů.

Stupeň závislosti rozvíjejících členů na přísudku je u různých rozvíjejících členů různý, což závisí na významové stránce slovesa. Některá slovesa vyžadují doplnění svého významu předmětem, a pak jde o závislost silnou. Některá slovesa vyžadují doplnění, ale nejde o předmětovou řízenost (rekci), nýbrž o rozvíjení příslovečným určením, tedy o závislost slabší, a to různého stupně síly. Silnější závislost bývá u určení prostředku a nástroje, které jsou ostatně dosti blízké předmětu (*Klejotokové rány vyčistíme a dezinfikujeme* kyselinou octovou), příslovečné určení původu a původce (*Některé rostlinky byly* mrazem *silně poškozeny nebo úplně zničeny*) apod. Nejslabší je závislost příslovečného určení okolnostního, zvláště času a místa: Tenkrát před lety *jsme přemístili* do nové výrobny *osvědčené pracovníky* a k nim *postavili mladé lidi* (Rudé právo). Syntaktická příslušnost okolnostních příslovečných určení k slovesům je velmi slabá, okolnostní příslovečná určení (místa a času) se vztahují přes sloveso vlastně k celé větě nebo dokonce k několika větám: *Hvízdal o sto pět a špačkové se hádali a vrabci vlhce štilípali* před východem slunce v sanatorní zahradě (Pujmanová), a proto přísudky, které jsou rozvity různými předměty, pokládáme za samostatné věty, i když jsou rozvity společně příslovečnými určeními. Naopak velmi silná je vázanost sloves na sebe, následují-li slovesa těsně za sebou a jsou-li rozvita společně předmětem.

Fr. Kopečný v Základech české skladby (s. 204) mluví o nenáležitém vynechávání předmětu nebo o jeho uvádění až u druhého slovesa. Za nevhodné pokládá typy: *přečetl a odevzdal knihu* nebo

přečetl knihu a odevzdal proti nejvýhodnějšímu *přečetl knihu a odevzdal ji.*[9] Kopečného hodnocení si žádá z našeho hlediska několika poznámek. Podívejme se na první případ, *přečetl a odevzdal knihu.* Kdyby takový typ byl skutečně ve všech případech nevhodný, znamenalo by to, že několikanásobný přísudek v našem pojetí tam, kde je rozvit společným předmětem, je vlastně konstrukce z hlediska jazykové správnosti chybná. Tomu však odporuje skutečnost, že takové konstrukce jsou běžné i u nejlepších autorů (ukázky jsou citovány na straně 9n.). Naopak opakování předmětu v zájmenném tvaru u druhého slovesa by působilo leckdy nepřirozeně nebo by vedlo ke změně větného smyslu. Při opakování předmětu v zájmenném tvaru záleží jednak na věcném významu sloves, jednak na způsobu rozvití. Rozvíjí-li jeden předmět dvě slovesa blízkého významu a vzájemně se doplňující, nemusí se u druhého slovesa předmět v zájmenné podobě opakovat, jeho opakování naopak působí strojeně. Např. na straně 9 citovaná věta z Pujmanové *Místo toho svíjel a rozvíjel neklidnými prsty cíp šátku* by pak dostala neobvyklou podobu *Místo toho svíjel neklidnými prsty cíp šátku a rozvíjel ho.* Čím jsou slovesa společným předmětem rozvíjená od sebe významově vzdálenější, tím více se zesiluje potřeba opakovat předmět v zájmenné podobě ještě u druhého slovesa: *přečetl knihu a odevzdal ji.*

Závažný je také způsob rozvití. Zpravidla bývají totiž slovesa v uvedeném větném typu (*přečetl a odevzdal knihu*) ještě dále rozvita, nejčastěji příslovečným určením. Např. v hořejší větě z Pujmanové jsou obě slovesa dále společně rozvita příslovečným určením *neklidnými prsty.* Samostatným rozvitím druhého slovesa zájmenným předmětem se slovesa od sebe oddělí a zároveň se uvolní vztah příslovečného určení k druhému slovesu, vytvářejí se dva samostatné syntaktické celky. Záleží ovšem na povaze příslovečného určení; nejzřetelněji se uvolnění vztahu projevuje u spojení těsnějších, tj. u příslovečných určení blízkých předmětu, pak je i přesun v rovině významové zřetelnější. Např. věta *A nejeden exponát zaujme a nadchne pozorného návštěvníka svým důmyslem* (z novin) se jak po stránce syntaktické, tak významové liší od varianty s předmětem opakovaným u druhého slovesa podle požadavku Kopečného: *A neje-*

[9] Srov. také Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* II, s. 857.

den exponát zaujme pozorného návštěvníka a nadchne jej svým důmyslem (příslovečné určení *svým důmyslem* se vztahuje jen ke slovesu *nadchne*). Jak příklad z Pujmanové, tak příklad z novin jsou ve svém původním znění věty s několikanásobnými přísudky (přísudková slovesa jsou společně rozvita) a jsou to útvary zcela běžné a jazykově správné. Naproti tomu v obměněných konstrukcích s předmětem opakovaným v zájmenném tvaru se samostatně rozvíjí každé sloveso zvlášť a jde v našem pojetí o souřadná souvětí.

Týž rozdíl je mezi typem *přečetl a odevzdal knihu* (několikanásobný přísudek) a typem — v tomto případě vhodnějším — *přečetl knihu a odevzdal ji* (souřadné souvětí). Souvětný charakter druhého typu se výrazněji projeví, změníme-li souřadné souvětí v několikanásobnou větu vedlejší, např. *tvrdil, že přečetl knihu a že ji odevzdal*. Opakování podřadicí spojky u druhého slovesa (*že ji odevzdal*) ukazuje zřetelněji větnou platnost, ale je možné jen v tom případě, že je druhé sloveso samostatně rozvito zájmenným předmětem.

Nakonec se nám tedy tyto případy s opakováním nebo neopakováním předmětu jeví jako podpora našeho kritéria, že při společném rozvití jde o několikanásobné přísudky, kdežto samostatné rozvití každého slovesa zvlášť zakládá věty.

2. Složené slovesné přísudky s určitým slovesem modálním. Pokládáme-li složený přísudek (*musím psát, smím psát . . .*) za syntaktický celek, za jeden větný člen, platí pro něj vcelku stejná zásada jako pro jednoduché slovesné přísudky. Složené slovesné přísudky tvoří jednu predikaci rozloženou v části, jestliže jsou těsně spojeny slovosledem a společnými rozvíjejícími členy. Jsou-li rozvity samostatně, každý zvlášť, jsou samostatnými přísudky a zakládají věty. Jde pak ale o věty neúplné s nevyjádřením finitního, určitého slovesa.

Příklady několikanásobných přísudků: Také tyto orgány *musí prohlubovat* a *zdokonalovat* svou činnost v těsné spolupráci s dobrovolnými masovými organizacemi. (Z novin) — Díla *musí být přihlášena* a *předložena* sekretariátu soutěže do 25. února 1960. (Z novin) — *Musel pochopit* a *přiznat* si, že talent není nic jednou provždy daného. (Literární noviny) — Jak si *mohou* ti mladí lidé život tak *ztrpčovat* a *otravovat?* (Nor)

Příklady samostatných predikací: Účastníci porady vyzývají vlády velmocí a všech evropských států, aby nepodnikaly žádné kroky, jež b

mohly zostřit situaci v Evropě a *zhoršit* rýsující se perspektivy v řešení sporných otázek jednáním mezi Východem a Západem. (Z novin) — Je stále jasnější, že řecké úřady čekají na vhodný okamžik, aby *mohly zorganizovat* před vojenským tribunálem tajný proces s Glezosem na základě falešného obvinění ze špionáže *a vynést* nad ním rozsudek. (Z novin)

Výklad, že zde jde při nevyjádření finitního, určitého slovesa (modálního) o samostatné predikace, podporuje fakt, že při převedení do trpného rodu dostáváme nepochybně samostatné věty, i když se určité sloveso neopakuje: ... *aby nepodnikaly žádné kroky, jimiž by mohla být zostřena situace v Evropě a zhoršeny rýsující se perspektivy* ... Opakování téhož příslovce u každého slovesa svědčí rovněž o samostatnosti predikací: *Aby bylo v kompostu dostatek vzduchu, nesmí být nikdy p ř í l i š udusáván a také ani p ř í l i š promočen vodou.* (Ovoc. přír.) Méně výrazným a přechodným případem je věta: *Skalnaté stráně jako by chtěly srůst a zavalit Františka* (Pujmanová). Těsné spojení slovosledem stojí tu proti samostatnému rozvití druhého slovesa.

Ale přísudky složené z modálního a významového slovesa se vždy za jeden celek nepokládají. Šmilauer považuje spojení typu *musím psát* za dva větné členy, a při takovém pojetí by pak ovšem o několikanásobné přísudky nešlo. Proti tomu věty typu ... *za niž profesorka kreslení nemůže a nechce brát odpovědnost* (Pujmanová) musíme vždy považovat za několikanásobné přísudky.

U složených tvarů slovesných je možný pouze jediný výklad, považujeme je za celek. U nich je jako v předcházejícím výkladu třeba předpokládat nevyjádření pomocného slovesa.

Lze proto očekávat, že funkcionáři těchto organizací a stran *budou* aktivně *působit* při výchově a vedení členů a stále důsledněji *usilovat* o překonávání buržoazních ideologií. (Z novin)

V uvedeném příkladu jsou na hlavní větě závislé dvě předmětové věty souřadně spojené. I v tomto typu opakování téhož příslovce u každého slovesa svědčí o dvou samostatných predikacích: *Půda je pak s n a d n o odplavována a větrem v suchém období s n a d n o odnášena.* (Ovoc. přír.)

3. P ř í s u d k y n e r o z v i t é. Vyskytují se — ve srovnání s přísudky rozvitými — méně často. Přísudek nerozvitý, stejně jako pří-

sudek rozvitý, syntakticky zakládá větu, ale liší se v tom, že i po stránce významové jí sám dává plný smysl (kdežto u rozvitého přísudku plný smysl dostává teprve celý rozvitý výraz). Z toho vyplývá, že proti rozvitým přísudkům, kde kritériem samostatnosti nebo nesamostatnosti predikace bylo samostatné nebo nesamostatné (společné) rozvití určitého slovesa, bereme u holého přísudku za základní kritérium jeho věcný význam. Slovesa významově samostatná a navzájem zřetelně významově odlišená tvoří samostatné predikace, a zakládají proto věty. Naopak za jednu větu s několikanásobným přísudkem, tedy za jednu predikaci rozloženou v části, lze pokládat případy, kdy v podstatě jeden obsah je vyjádřen několikanásobně, tj. jednotlivé přísudky vyjadřují děje navzájem se významově překrývající nebo doplňující, jsou tedy v širokém smyslu synonymní (popřípadě antonymní, protiklady tvoří vlastně jednotu nejtěsnější). Kritériem synonymnosti sloves může být ta okolnost, že při skutečných synonymech nelze zpravidla použít přechodníku, kdežto při spojeních nesynonymních sloves naopak přechodníku použít zpravidla lze. Místo *Žák sedí a píše* lze říci *Žák sedě píše.*

Případy nerozvitých přísudků tvořících samostatné predikace jsou poměrně dosti řídké. Např.:

Žák sedí a píše. (Trávníček) — Otočila se, schoulila se a spala. (Pujmanová) — Toník se mračil a mlčel. (Olbracht) — Máňa pochopila a nenaléhala. (Olbracht) — Leopold se uklonil a odešel. (Němcová) — Začervenala se, ale vzala. (Olbracht)

K poslednímu příkladu lze poznamenat, že jiná souřadná spojení než slučovací (odporovací, stupňovací apod.) tvoří spojení větná, neboť u nich je vztah proti neutrálnímu slučovacímu souvětí aktualizován a tím zdůrazněna samostatnost obou přísudků. Jednotlivé druhy souřadných spojení však do sebe často plynule přecházejí. Těžko lze někdy přesně rozhraničit slučování od oslabeného vztahu stupňovacího a odporovacího.[10]

Několikanásobné přísudky nerozvité jsou poněkud častější, zvláště v umělecké literatuře, a mívají dosti často zabarvení expresívní.

---

[10] Je rozdíl mezi slučovacím spojením antonym a spojením odporovacím, neboť při slučovacím spojení antonym se vyjadřuje jednota protikladných pojmů, kdežto při užití odporovací spojky jde o popření nebo omezení jednoho pojmu druhým.

Praha je jakýsi čertovský mlýn, kde všechno *víří* a *mele se*, všechno *řinčí* a *drnčí*. (Olbracht) (Dvě věty s dvojnásobnými přísudky.) — *Chvástali se* a *naparovali* jako výrostci u muziky. (Jilemnický) — Všechno jasně *zářilo* a *svítilo*. (Z pohádky) — Frasquito Barengo tedy jen čekal a svým těžkým, zamyšleným pohledem pozoroval každé jejich hnutí. *Čekal* a *číhal*, *hlídal* a *střehl*. (Bass) — Co se takový listonoš *nachodí*, *naběhá*, *nadrandí*, *nalítá*, *nahoní* a *našlape* .... (Čapek)

Zvláště při tříčlenných a vícečlenných výčtech se nabízí otázka, zda by při řešení našeho problému nemohl mít jistý význam typ formálního spojování přísudků. Nejde-li o případ stylisticky příznakový, jako je zpravidla asyndeton nebo polysyndeton, je v normálním typu spojení několikanásobných členů poslední člen signalizován spojkovým připojením (viz poslední příklad z Čapka). Věta *Zahradník ryl, kopal a kypřil, převracel, mrvil a vápnil* (Havránek-Jedlička) je spojkovým připojením třetího přísudku rozdělena na dvě části. Spojkové připojení bývá často prostředkem formálního členění delších řad, a to na nejrůznější úseky: *A proto už není voda němá. Proto zvoní, cinká, ševelí a šeptá, zurčí a bublá, šplouná, šumí, hučí, ropotá, úpí a kvílí, burácí, řve, ječí a hřímá, sténá a vzdychá a směje se* ... (K. Čapek). Se spojkovým připojením může být v souhlase i intonační rozčlenění řady, ale nelze z něho vyvozovat nic pro gramatické členění výpovědi na jednotlivé věty. Je ovšem třeba dodat, že často je spojkové připojení v souhlase s významovými vztahy mezi přísudky, takže členy spojkově připojené vytvářejí i těsnější významové celky. Ve větě ... *zatím co přihlížel, jak to v mladé republice v y s k a k u j e i u p a d á, p ř e t ř í ď u j e s e a m í s í s e a p á ř í* (Pujmanová) rozloží se vedlejší věta významově i formálně na dva větné celky, první je dvoučlenný (*vyskakuje i upadá*) a druhý trojčlenný (*přetříďuje se a mísí se a páří*). Kdybychom z uvedené vedlejší věty vynechali první přísudek (*vyskakuje*), ztratil by druhý přísudek významovou protikladnost a zařadil by se i formálně, způsobem připojení, do jedné řady několikanásobných přísudků ... *jak to v mladé republice u p a d á a p ř e t ř í ď u j e s e a m í s í s e a p á ř í.*

Tento poslední příklad také ukazuje, že otázky významových vztahů přísudků je nutno chápat v širším smyslu než úzce synonymním. Jednu predikaci rozloženou v části tvoří i přísudky nesynonymní, ale

označující stejný druh činnosti nebo podobný druh činnosti. Příbuznost různých činností vyjádřených slovesy umožňuje pokládat přísudky ještě za několikanásobné.

Děda *hekal, kašlal a nadával*, ale přitom bedlivě sledoval syna. (Říha) — *Jedli, pili, rozprávěli*, dobrou vůli spolu měli. (Čelakovský) — *Jedl* a *pil* a *pil a jedl*, až se tváře blyštěly i ústa. (Jirásek) — Žáci ve škole *čtou, počítají, píší, kreslí.*[11] — Ovoce *měkne, vybarvuje se* a *šťavnatí*. (Ovoc. přír.)

Zvláště posílen je několikanásobný charakter přísudku v těchto případech: (1) V přístavkovém typu několikanásobného přísudku .. *páchali strašlivá ukrutenství, mordovali, zapalovali, loupili* ... (Olbracht). Výčet činností *mordovali, zapalovali, loupili* tu má přístavkový charakter, neboť je konkretizací souhrnně charakterizované činnosti vyjádřené první větou (*páchali strašlivá ukrutenství*); pokládáme jej za několikanásobný přísudek, přestože jde o činnosti různé. Shrnující člen často není vyjádřen, a pak zbývá pouhý výčet, ale možnost shrnutí různých činností jedním výrazem ukazuje na možnost chápat takové přísudky jako významovou řadu: *Zahradník ryl, kopal, kypřil, převracel, mrvil a vápnil* (tj. dělal obvyklé zahradnické práce). (2) V delších expresívně zabarvených výčtech blízkých i různých činností. Delší výčty činností jsou někdy spíše projevem expresívní násobenosti než vyjádřením objektivní jevové mnohotvárnosti a je jich stylisticky využito zvláště v krásné literatuře: *to vám je, lidi, jako přádelna s tisíci vřeteny; to to drnčí, rachotí, přede, bublá, sviští a hrčí* (K. Čapek).

Několikanásobný přísudek skýtá možnosti různého stylistického využití. Některé případy stylistického využití přísudku ještě zdůrazňují násobenost predikace. Běžné je zvláště významové zesilování přísudků: ... *vidíme dvě stránky: kladnou, kterou podporujeme a které si vysoce vážíme, a zápornou, kterou kritizujeme, odsuzujeme a zavrhujeme* (z novin). Jiný způsob citového zesílení a důrazu je opakování téhož slovesa buď v jiné gramatické formě, nebo ve stejné formě: *Úloha celé Národní fronty, všech jejích organizací roste a poroste s tím, jak se co nejaktivněji budou podílet na dalším postupu socialismu* (A. Novotný). — *Jiřík hle-*

---

[11] I když je přítomno příslovečné určení místa, zmínili jsme se už, že okolnostní příslovečná určení mají velmi slabou spojitost se slovesy a jejich význam může být zatlačen jinými činiteli do pozadí.

dal, hledal od rána do večera (Erben). Několikanásobným vyjádřením téže věci různými slovesy vzniká tautologie: ... *a jen tehdy věřili, že žijí a nezemřeli, když byli v pohybu* (Pujmanová). Sdružování zvukomalebných výrazů je také projevem stylistického násobení jedné predikace: *Ulicí vítr skučí a fičí* (Dyk). — *Bylo jim obejít nádražní skladiště čtvrtí, kde Praha se hmoždí a hřmotí černým uhlím a mlékařskými vozy, bubny petroleje* (Pujmanová). Zpravidla je několikanásobnost u přísudků rozvitých těsnějšími typy příslovečných určení dána jasně už společným rozvitím, jak ukazuje poslední příklad, ale zvukomalebné sdružování přísudků sounáležitost přísudků ještě podporuje.

4. Přísudky smíšené (rozvité s nerozvitými) Nerozvité přísudky, jak již bylo řečeno, jsou řídké, ale často se vyskytují případy smíšené, kde některé přísudky jsou rozvité (každý samostatně nebo všechny společně), jiné nerozvité. Platí zde táž kritéria, která byla stanovena výše, pro rozvité přísudky syntaktická, pro nerozvité významová. Několik příkladů smíšených přísudků (svislé čáry oddělují od sebe věty):

Anna se schovávala za záclonu | a poslouchala. (Olbracht) (2 samostatné predikace) — Ještě jednou na ni nemocný se podíval, | vzdechl — a byl mrtev. (Němcová) (3 predikace) — Půda promrzne, | lépe přijímá a udrží vláhu, | z jara se snadno usmykuje a uhrabe. (Ovoc. přír.) (3 predikace) — Karlovy Vary byly lehce omžené opary teplic a parami lesů, | šuměly, šeptaly, | mlžily se, dýmaly | a tichounce zpívaly hudbou pramenů (Pujmanová) (4 predikace)

Pozn. Nelze mechanicky každé doplnění slovesa chápat jako rozvitý přísudek, je třeba dávat pozor na možnost pojetí souslovného.

5. Věty se společným podmětem. Jak jsme se zmínili v úvodu, pokládají se někdy přísudky rozvíjející týž podmět za několikanásobné. V našem rozboru jsme chtěli ukázat, že je třeba odlišit několikanásobné přísudky a souřadná souvětí na základě jiných kritérií. Přísudky samostatně rozvité, nebo nejsou-li rozvité, alespoň významově jasně rozlišené pokládáme za souřadně spojené věty. Je však třeba říci, že proti větám s různými podměty jsou souřadně spojené věty mající společný podmět tímto podmětem těsněji spolu spojeny: *Děvčata mají vyžehlené kartounové šaty a hoši se právě umyli a vzali si čistý límeček* (Olbracht). Totéž platí také pro souřadně

spojené několikanásobné vedlejší věty se společným podmětem: *Babička volala, aby šli jako lidé a neletěli jako zvěř.* (Němcová)

Z á v ě r. (1) Pro praktický rozbor by stačilo jednoduché rozlišovací kritérium. Slovesa samostatně rozvitá jsou samostatné přísudky a zakládají věty, a naopak slovesa těsně spojená slovosledem a společnými rozvíjejícími členy jsou několikanásobné přísudky téže věty. U přísudků nerozvitých, které jsou v menšině, rozhoduje věcný význam. Slovesné přísudky, které se významově překrývají a doplňují, tvoří jednu predikaci, slovesné přísudky významově samostatné a zřetelně odlišené jsou samostatnými predikacemi.

(2) Probírali jsme otázku několikanásobnosti přísudku na materiálu dvojčlenných vět se slovesným přísudkem. Přísudky sponově jmenné tvoří významové celky, ale gramaticky rozložené a při několikanásobném užití, neopakuje-li se slovesná část (spona), mluvíme o několikanásobném přísudkovém jménu: *Vody b y l y rozkošně č i s t é, k pití p ř í h o d n é, p l n é chutných a výživných ryb.* (Olbracht) — ... *b y l a ke každému v l í d n á, ba r o z m i l á* (Olbracht). Spojení přísudku sponově jmenného a slovesného hodnotíme ovšem jako dvě samostatné predikace: *Ulice j e t i c h á a ostře s t o u p á* (Olbracht). Jsou-li v jednočlenných větách slovesných větné základy rozvity společně, pokládáme je za základy několikanásobné: *H u č e l o a z n ě l o jí v uších víc a víc. — Na prsou jej d u s í a s v í r á.* Větné základy společně nerozvité tvoří samostatné jednočlenné věty.

CITOVĚ ZABARVENÉ VÝRAZY S HLÁSKOVOU SKUPINOU -AJS-/-AJZ-

IGOR NĚMEC

K charakteristickým zvláštnostem nespisovné řeči patří záliba v užívání výrazů expresívních, tj. citově zabarvených. Právě nespisovná mluva, na jejíž formu se nekladou velké nároky, s oblibou „štědře vyznačuje hláskovými a jinými prostředky, co je mluvící

osobě milé a příjemné, prospěšné a sympatické, anebo naopak, co jí je nemilé, protivné, směšné, co je hodné opovržení, ubohé a špatné".[1] Formálním znakem tohoto citového zabarvení (expresívnosti, afektivnosti) bývá taková hláska nebo skupina hlásek, jaká se v citově nezabarvených (neutrálních) výrazech běžně nevyskytuje: v češtině je to především spojení „měkká souhláska + zadní samohláska" (*čoveče, šolíchat, žok, ňouma, ďoura* ..., *čumět, šukat, žúžo, ňuma, ďubka* ...), protože v citově neutrálních českých slovech bylo takové hláskové skupení silně omezeno přehláskami (*'o* > *'e*, *'u* > *'i*). — Podobné zvláštní postavení, jako nepřehlasované skupiny *-čo-, -šo-, -žo-, -ňo-, -ďo-* ... a *-ču-, -šu-, -žu-, -ňu-, -ďu-* ..., má v hláskové stavbě českých slov také skupina *-ajs-* / *-ajz-*. Také zde — v slovech jako *majstr, rambajs, špajska, vyplajznout, chromajzl, trpajzlík* — neprovedení přehlásky (*aj* > *ej*) naznačuje, že jde o výrazy zvláštní, neobvyklé, se zvláštním zabarvením. — Uveďme hlavní příklady.

Slova se zakončením *-ajs, -ajz:* — *hernajs*, výraz zaklení, jemnější obměna základního „hergot"; *Hurvajs* hrubší familiární název a oslovení loutky zvané „Hurvínek"; *maglajs* vulgárně ‚zmatek, chaos, nepořádek'; *monajs* v argotu ‚peníze' (Máš monajs? — I. Herrmann),[2] s týmž významem též *cinkvajs* (Rippl 18); *rajz* lidově ‚cesta' (Kluk je zdráv, doufám. Snese rajz? — E. Bass); *rambajs* vulgárně ‚hluk, výtržnost' (Člověče, takový šprček jste, na nohy nemůžete, a děláte takový rambajs! — Lidové noviny); *virgajs* nářečně ‚kravál, hluk' (Začali se vozit a houpat a jezdit v těch autíčkách. Proto ten virgajs, ty řeči vokolo toho, že prej už i mrtvý přešla trpělivost — Svobodné noviny). Sem možno také připojit nespisovné spojení rýmových slov *krajcvajs* s významem ‚úplně, docela' (Nezůstal tam krajcvajs nikdo — úzus), slangové úsloví *to se vajs* ‚to se ví' (Oberpfalcer 356), a složeniny jako *rajstabl* ‚divoch, neposeda' (Jedna

---

[1] V. Machek, *Studie o tvoření výrazů expresívních*, Praha 1930, s. 4—5.

[2] Takto (tj. bez čísla stránky) uvedené doklady jsou vzaty z *Příručního slovníku jazyka českého*. S číslem stránky uvádíme doklady nebo údaje z pramenů označených těmito zkratkami: Oberpfalcer = Fr. Oberpfalcer, *Argot a slangy*, Československá vlastivěda III (Jazyk), Praha 1934; Rippl = E. Rippl, *Zum Wortschatz des tschechischen Rotwelsch*, Reichenberg 1926; Machek = V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957; slovem „úzus" označujeme výrazy obecně známé, pro něž není třeba literárního dokladu.

mu říkala „fakaně“, druhá „špunt“ a třetí „rajstajbl“ — R. J. Kronbauer), *šajspapír* vulgárně ‚klosetový papír‘ (Kdo by to řekl, že od takovýho šajspapíru závisí osmdesát tisíc — Čapek-Chod) apod.

Slova se zakončením *-ajzák, -ajska:* — *plajzák* familiárně ‚jazyk‘ (Ukaž plajzák! — podle sdělení prof. V. Machka); *rajzák* lidově ‚obchodní cestující‘ („Zástupce“, „cesťák“, „rajzák“, a jak zní všechny ty výrazy, z nichž u každého je vidět pohrdání — časopis Typ); *lajska* v hantýrce ‚chodník‘ (Rippl 32), nářečně ‚pěšinka ve vlasech‘ (Česala si „lajsku“, to jest cestičku prostřed hlavy až skoro do tejla — Jos. Jahoda); *špajska* nebo *špajscetl(e)* v studentském slangu ‚cenzura‘ (Aby mamince ušetřil zármutku, podepisoval si Ferda „špajsky“ sám — Čapek-Chod); *švajsky* v studentském slangu ‚potící se nohy‘ (Oberpfalcer 356).

Slova se zakončením *-ajzl, -ajzlík:* — *brumajzl* lidově ‚foukací nástroj dětský, kdysi také vážný nástroj hudební‘ (Já podnes se ani neptám, jak se brumajzl jmenuje vlastně po česku, co je mně do „drnkaček“ a „brnkaček“, „drumlí“ a „brumlí“ — J. Neruda); *hajzl* vulgárně ‚záchod‘ a přeneseně ‚protivné místo‘, také ve rčení *jdi do hajzlu!* ‚jdi do háje!‘ (Rippl 24); též nadávka, podobně jako zdrobnělina *hajzlík* („Hajzlík jste“, odpověděl Švejk — J. Hašek); *chromajzl* vulgárně ‚chromý člověk‘ („Takovej — chromajzl!“ I přeměřila mne od hlavy k mé chybné noze — Čapek-Chod); *pajzl* (též zdrobněle *pajzlík, pajzlíček*) vulgárně ‚hostinec, krčma, hospoda nejhoršího druhu‘ (Pak se jde do nějakého pajzlu, to je hospoda, která je otevřená do 3 hodin a kde jsou holky — časopis Přítomnost); *šumajzl* nebo *šumajstr* v nářečí ‚pečený hrách nebo fazole s kroupami‘ (Pozval bych tě na večeři, ale máme dnes jenom šumajstra s kysaným oharkem — A. Mrštík); *trpajzlík* lidově ‚trpaslík, bájeslovná nebo pohádková bytost nepatrné postavy‘ (Odjakživa slýchal o trpajzlících, že jsou to takoví malí dědečkové s bílými fousy — E. Bass). Sem možno připojit také slangová rčení *dát si majzla* ‚dáti si pozor‘ (Rippl 34), *mít vajzla nač* ‚býti vypověděn odkud‘ (mít vajzla na Brno — Oberpfalcer 329).

Slova se zakončením *-ajsna, -ajzna:* — *šlajsna* ve vodáckém slangu ‚vorová propusť‘ (Vodácké umění je projet šlajsnou a neudělat se — Oberpfalcer 367); *čubajzna* v argotu ‚fena, pes‘ (Rippl

19); *gramajzna* nebo *gramajzle* v studentském slangu ‚gramatika' (Oberpfalcer 352); *klapajzna* vulgárně ‚huba, hubatá osoba' (Ta podříznutá klapajzna chce sama chodit k adjunktovi — Jos. Jahoda); *reťajzna* v hantýrce ‚retka, cigareta' (Rippl 45); *šťabajzna* slangově ‚dívka, zvláště velmi hezká' (Taková buclatá blondýnka, jedním slovem: šťabajzna — Zd. Ančík); *teplajzna* v argotu ‚perverzní ženština' (Rippl 53); *tlamajzna* vulgárně ‚ústa, huba' (Nemůžeš chvíli držet tu tlamajznu? — V. Mrštík), též ‚tlachal, mluvka' (Slyšíte ho, tlamajznu! — Šrámek); *všivazjna* vulgárně ‚všivák' (Všivajzna jeden, kde zas tu turbinu nalejvá — Kubín).

Slovesa na *-ajznout, -ajzovat:* — *čajznout* vulgárně ‚ukrást' (úzus); *knajzovat* v brněnské hantýrce ‚vyčíhat, pozorovat' (Oberpfalcer 332); *lajstnout si* vulgárně ‚dovolit si' (Ať si to může někdo u nás lajstnout — časopis Trn); *lajznout* vulgárně ‚přetáhnout, udeřit' (Pal už odtud hezky zostra, nebo tě tady lajznu něčím — J. K. Šlejhar), stejně tak *majznout* a *šmajznout* (Drž tlamajznu, než tě přes ni šmajznu — J. Hašek); *(š)pajznout* nářečně ‚potají sníst (= ukrást jídlo)' (Machek 369—370); *rajzovat* lidově ‚cestovat, zvláště sem a tam' (úzus); *vyflajznout se nač* vulgárně ‚vykašlat se na něco' (Já se na to vyflajznu — K. Poláček); *vymajznout* vulgárně ‚rychle odejít, vypadnout' (Koukejte vymajznout, než vás vyhodíme voknem — Lidové noviny); *vyplajznout* vulgárně ‚vyplatit, dáti' (Jedna divadelní hvězda byla ochotna jednomu z našich kamarádů vyplajznout za přestup z jednoho klubu do druhého sto tisíc na ruku — Lidové noviny); *zblajznout* lidově ‚potají nebo rychle sníst' (Machek 370).

Bylo již naznačeno, proč se takovéto citově zabarvené výrazy v jazyce nejen udržují, ale i množí: jejich životnost je dána výrazným formálním znakem jejich jazykové exkluzívnosti — nepřehlasovanou skupinou *-ajs-, -ajz-*. Složitější je však otázka vzniku této skupiny výrazů expresívních. Hledáme-li odpověď na otázku, jak vznikla expresívní slovesa s hláskovou skupinou *-ajs-, -ajz-*, nemůžeme pominout ten závažný fakt, že starší vrstvu výrazů s tímto hláskovým skupením reprezentují neexpresívní slova německého původu. Tak vedle novějších výrazů citově zabarvených *hernajs, Hurvajs, maglajs, rambajs* apod. máme starší výrazy citově nezabarvené

přejaté z němčiny, jako *fedrvajs* ‚klouzek, mletý mastek', *firnajz* ‚fermež', *plavajz* ‚tužka', olůvko', *špajz* ‚špíže, špižírna'. Vedle novějších výrazů expresívních typů *špajska* ‚cenzura', *chromajzl* a *trpajzlík* existují starší neexpresívní slova německého původu jako *lajska* ‚lišta, lať', *krajzl* ‚límec' a *majzlík* ‚sekáč'. Materiál tedy naznačuje, že expresívní výrazy na *-ajs* (*-ajz*), *-ajska, -ajzl, -ajzlík* jsou slovotvornou nadstavbou nad obdobnými typy neexpresívních slov přejatých z němčiny. Významový okruh těchto neexpresívních slov německého původu pak do značné míry osvětluje otázku, proč se právě německé výrazy i po stránce významové (nejen pro příčinu formální, tj. nepřehlasovanou skupinu *-ajs-, -ajz-*!) staly vhodnými modely českých výrazů expresívních, a to zvláště pejorativních, hanlivých, nebo vyjadřujících pojmy nelibé, nežádoucí. Ony neexpresívní výrazy přejaté z němčiny (*fedrvajs, firnajz, plavajz, špajz, krajzl, majzlík* apod.) patří totiž skoro vesměs k staré vrstvě názvů řemeslnických, jakým ještě Blahoslav dával domovské právo v české mluvě „verštatní" („vocabula technica"),[3] které však po rozšíření nové české terminologie řemeslnické byly zatlačeny do užší jazykové oblasti, do nespisovné slangové mluvy řemeslníků, vyznačující se silnou expresivitou a hojným výskytem výrazů obhroublých. Na pozadí novějších českých a zčeštěných názvů citově neutrálních *tužka, klouzek, fermež, límec* apod. počaly se tedy ony starší synonymní, souznačné řemeslnické výrazy přejaté z němčiny (*plavajz, fedrvajs, firnajz, krajzl* aj.) pociťovat jako nespisovné archaismy s tendencí k zhoršujícímu citovému zabarvení. — Názorný příklad takového vývoje nám poskytuje osud slova *plavajs, plavajz.*

Ještě v prvních desítiletích národního obrození bylo slovo *plavajs* běžným, citově nezabarveným pojmenováním předmětu, který dnes jmenujeme *tužkou* (název *tužka* tehdy ještě neexistoval); viz aspoň tyto příklady: jsou k tomu (aby děti rovně psaly) všelijací prostředkové: dělají se znátky truplíčkem (plavajzem) — Kniha metodiky I (1777); pěkný plavajs 6 (krejcarů stojí) — Schoenfeldské c. k. Pražské noviny (1789); já sem si je (čísla vyšlá v loterii) také s plavajzem napsal — P. Šedivý, Masné krámy (1796); (Karlíček) nakoupí

[3] Srov. B. Havránek, *Vývoj spisovného jazyka českého,* Československá vlastivěda, řada II, svazek Spisovný jazyk český, Praha 1936, s. 68.

barviček k malování, papíru, plavajsu k rejsování — J. J. Ryba, Kancionálek (1808). O tom, že pojmenování *tužka* v oné době ještě neexistovalo, svědčí výmluvně dva doklady. (1) Jos. Zubatý v Naší řeči 12 (1928) na s. 4 píše: „Dnešní starci psávali v svém dětství již tužkou, t. pisadlem z tuhy, ale na obecné škole jí ještě říkali ‚olůvko' (mimo školu také ‚plajštyft' — ještě častěji se tužce říkávalo *plavajz* —),[4] ačkoli skutečná olůvka, t. olověné tyčinky s koncem tupě zašpičatělým, jakých se užívalo k rýsování, linkování ap., tenkrát se objevovala již jen jako starobylé přežitky v rukou starců tehdejších; na střední škole a později v životě přivykali jsme slovu ‚tužka' . . ." (2) Název *tužka* za německé *Bleistift* navrhl Jos. Jungmann ve svém Slovníku česko-německém IV (1838) na s. 667: „*tuha* . . . Odtud mohl by *Bleistift* nazvati se *tužka*, an *olůvko* nevlastně a dle německého těsně utvořeno". Když se tedy během následujících desítiletí nové české popisné pojmenování *tužka* ujalo ve spisovném jazyce, počalo se ono staré slovo *plavajz* pociťovat jako archaismus. Jeho archaičnost dobře ilustruje např. tento doklad: otec nenašel tužku (on říkal po staru plavajz) na svém místě — J. Lada, Vzpomínky (1948). Se starým slovem *plavajz* setkáváme se v novější literatuře dost často, ale vystupuje tu již poměrně zřídka jako citově nezabarvený název tužky v řeči příslušníků starší generace, většinou je to název hanlivý, pejorativní nebo slangový; viz aspoň tyto příklady z materiálu Příručního slovníku: (mlynář k lesnímu:) vy pořád proti mně taková houžev, tak neužilý, jako by vám každý ten plavajz (= kousek dřeva) k srdci přirostl! — K. Tůma; (děda Himmel o cenzorovi:) hrom aby mu do toho plavajzu uhodil! — A. Zápotocký; Karhan (u nákresu): Dej mi plavajs! — Káňa; (profesor Zenotti) chodil vždy se silnou holí, studentský vtip ji pojmenoval plavajz, a odtud se dostalo také profesoru kreslíři přezdívky Plavajzník — Buchlovan. Odvozenina *plavajzník* ovšem není zdaleka přezdívka ojedinělá; jak ukazuje Příruční slovník jazyka českého, toto slovo je rozšířeno jako přezdívka dokonce v trojím významu: pejorativně se jím označuje neumělý spisovatel, malíř apod., žertovně mlynářský pomocník — a vulgárně darebák. Právě zde, na

[4] Zmínka o *plavajzu*, zde uvedená mezi pomlčkami, je v uvedené stati pod čarou. Tamtéž viz Zubatého výklad o vztahu tohoto pojmenování k německým slovům *Bleiweiss* a *Bleistift*.

přezdívce *plavajzník,* jasně vidíme, jak se slova se skupinou *-ajz-* přímo nabízela k tvoření názvů expresívních: k vytvoření posměšného názvu *plavajzník* totiž posloužilo nejen slovo *plavajz* s významem ‚tužka' (odtud přezdívka *plavajzník* těm, kdož neuměle plavajzem-tužkou pracují), ale i starý řemeslný výraz *plavajz* s původním významem ‚běloba' z německého *Bleiweiss* (odtud přezdívka *plavajzník* mlynářským pomocníkům, kteří jsou jakoby plavajzem-bělobou posypáni).[5]

Slova německého původu se skupinou *- a j s - / - a j z -*, jež byla takto zatlačena do oblasti výrazů expresívních, stala se tedy modelem pro tvoření nových expresívních výrazů z domácích základů. Poměrně zřídka jde při tomto odvozování o obměnu domácí skupiny *-as-/-az-* v expresívní *-ajz-*, jako v případech *trpaslík* > *trpajzlík, vypláznout* > *vyplajznout, vymáznout* > *vymajznout.* Většinou se tu připojuje k domácím kořenům hotová slovotvorná přípona onu expresívní skupinu obsahující: *-ajs* (*Hurv-ajs, prd-lajs*), *-ajzl* (*brum-ajzl, chrom-ajzl*), *-ajzna* (*čub-ajzna, šťab-ajzna*), v hanáckých nářečích též silně afektivní přípona přídavných jmen *-ajzné* (*dlóhajzné, šêrokajzné,* častěji s měkčením — *šêročajzné, vêsočajzné, velêčajzné*).[6]

Více pozornosti ještě zasluhuje přípona *-ajzna,* jejíž původ není dost průhledný. Poněvadž vedle české skupiny *-is-/-iz-* se tu a tam vyskytuje i expresívnější varianta *-ajs-/-ajz-* (viz např. *mistr/majstr, líznout/lajznout* ‚udeřit'), nabízí se domněnka, že přípona *-ajzna* by mohla býti expresívnější variantou přípony *-izna* (srov. *baba — babizna*). Ale neznáme dokladu na paralelu typu **čubizna/čubajzna.* Proto považujeme za pravděpodobnější, že expresívní přípona *-ajzna* hanlivých pojmenování typu *klapajzna* byla abstrahována ze starých řemeslnických názvů německého původu, jako je dodnes žijící název žehličky *piglajzn(a),* dosud rozšířený výraz *pankajzn* místo spisovného „lavičník, lavičák" a slovo *štajgajzn,* jímž se podnes mezi horolezci nazývá speciální kování s hroty pro výstup, připevňované na obuv. Původní člen složeniny *-ajzn(a)* chápe se zde vlastně jako

---

[5] Srov. Jos. Zubatý, tamtéž.
[6] Viz Fr. Kopečný, *Nářečí Určic a okolí,* Praha 1957, s. 71. — Za upozornění na tento nářeční jev děkuji dr. S. Utěšenému.

přípona označující nástroj, a názvy nástrojů — jak známo — snadno poklesají na hanlivá pojmenování a stávají se modelem pro tvoření takových hanlivých názvů nových (srov. např. *motovidlo, trdlo — fintidlo, zlobidlo,* nebo *vrták — šprták* apod.). Ovšem v ojedinělých případech zde může být ještě i jiná souvislost mezi expresívním výrazem typu *klapajzna* a německou složeninou s druhým členem *-eisen,* jak ukazuje tento zajímavý výklad regionálního slova *funkajzna:* „...doma prý v létě mívali každé pondělí po bramborové polévce jídlo, kterému se všeobecně říkalo *funkajzna,* a které otec nenáviděl už prý jen pro to hrozné jméno. Sestávalo z krájené mrkve a kedlubnů a jako příkrm se k němu jedly vařené brambory... Německá slova Eisen a Funke, železo a jiskra, dala prý název jídlu, které tatínek v dětství tak nenáviděl, ačkoliv podle Sasů bylo jedním z nejvýživnějších, nejvíce posilujících, pravé Funkeisen, jiskry a železo. Nakonec ovšem může jít o jídlo liberní, das Pfundessen, které uvádí jeden německý slovník jako jídlo laciné. Slovo mohli deformovat stejně Sasové jako Češi. Ale ať tak či tak, tatínek jen vždycky ujedl dvě lžíce a už dost, dost" (Lidová demokracie 14. 6. 1959).

Také afektivní slovesa na *-ajznout* lze vyvozovat z modelu německého původu. Jak upozornil prof. Vl. Šmilauer v redakční poznámce k tomuto článku, východiskem tvoření expresívnějšího členu v dvojicích typu *líznout-lajznout, vymáznout-vymajznout* mohla být konkurence synonym *máznout* a *šmajznout* (z německého *schmeissen*), jehož náslovné *š-* a skupina *-ajz-* se na pozadí domácího *máznout* pociťovaly jako příznaky výrazu expresívnějšího.[7]

Vcelku tedy expresívní výrazy se skupinou *-ajs-/-ajz-,* jména i slovesa, lze dělit z hlediska vzniku do pěti skupin:

1. Cizí slova přejatá, u nichž skupina *-ajs-/-ajz-* je od původu součástí cizího slovního celku; jde o slova přejatá z němčiny (*rajz* z *Reise, plavajs* z *Bleiweiss, rajstajbl* z *Reissteufel, špajscetle* z *Speisezettel, hajzl* z *Häusel, šlajsna* z *Schleuse, piglajzn(a)* z *Bügeleisen, lajstnout* z *leisten, šmajznout* z *schmeissen* aj.), ojediněle

---

[7] Prof. Vl. Šmilauerovi také vděčím za návod k následující klasifikaci a za upozornění na nejstarší doklad našeho typu českých výrazů expresívních: je to Škrholova věta z vartovačky v loutkářském Faustovi: „...sic tě majznu tímle klackem přes klapajznu!"

též z francouzštiny (*monajs* z množného čísla *monnaies*, žertovně vysloveného, jak se píše).[8]

2. Slova domácího i cizího původu, jejichž afektivní skupina *-ajs-/-ajz-* vznikla rozšířením původní skupiny jednodušší, a to skupiny *-as-* (*trpajzlík* z *trpaslík*, *virgajs* z *virgas*, srov. Machek 568), *-áz-* (*vymajznout* z *vymáznout*, *vyplajznout* z *vypláznout*), ojediněle též rozšířením koncového *-aj* (*maglajs* z *maglaj* ‚pranice, rvačka', viz Naše řeč 24, 1940, s. 126 a 186).

3. Slova, jejichž afektivní skupina *-ajz-* v kořeni nastoupila na místo neafektivního kořenného *-íz-*: *lajznout* k *líznout*, *zblajznout* k *zblíznout*, *pajznout* k *píznout*.[9]

4. Slova, v nichž nastoupila afektivní přípona se skupinou *-ajs-/-ajz-* na místo neafektivního zakončení: *hernajs* k *hergot*, *Hurvajs* k *Hurvínek*, *brumajzl* k *brumle*, *klapajzna* k *klapačka*, *gramajzna* k *gramatika*, *všivajzna* k *všivák*, *vyflajznout se* k *vyfláknout se* aj.

5. Slova vzniklá připojením afektivní přípony se skupinou *-ajs-/-ajz-* k celému slovu: *čubajzna* k *čuba*, *tlamajzna* k *tlama*, *teplajzna* k *teplá* aj.

K POMĚRU PŘÍDAVNÝCH JMEN TĚSNÝ A ÚZKÝ

MARIE TĚŠITELOVÁ

U přídavných jmen *těsný* a *úzký* vzniká někdy pochybnost, kterého z nich užít ve spojeních s podstatnými jmény *souvislost*, *spolupráce* apod. Je správné *těsná souvislost*, či *úzká souvislost*? Podobné pochyby se objevují i u příslovcí *těsně* a *úzce* (*těsně souviset*, nebo *úzce souviset?*).

V základních (zpravidla konkrétních) významech se obě přídavná

---

[8] Za upozornění děkuji prof. V. Machkovi.

[9] Prof. V. Machek ve své redakční poznámce k tomuto článku upozornil na možnost vysvětlovat zde skupinu *-ajz-* v souvislosti s výslovností *-iz-* jako *-yz-*, neboť *líznout* ‚udeřit' spojuje s rus. *ko-lyznuť* (Machek 273) a *píznout* ‚udeřit' s rus. *ču-pyrznuť* (tamtéž 369).

jména, *těsný* a *úzký*, rozlišují celkem bez nesnází. U podstatného jména *úzký*, které je významovým protikladem k přídavnému jménu *široký*, je to význam ‚ne široký, tj. takový, který má menší šířku než délku', např. *úzké rukávy, úzká cesta, úzká chodba*, nebo ‚mající menší šířku než obvykle', např. *úzké kalhoty* apod. Přídavné jméno *těsný* (opak *volný*) má základní význam ‚velmi k někomu nebo něčemu přiléhající, stahující, svírající někoho nebo něco' (citováno podle Příručního slovníku jazyka českého), např. *těsné šaty, těsný límeček, těsné objetí* apod.

V uvedených případech je záměna jednoho přídavného jména druhým buď vůbec nemožná (lze říci např. jen *úzká cesta, úzký pruh* apod.), anebo vyloučena, nemění-li se pojmenovaná skutečnost: *úzké boty* nejsou totéž co *těsné boty*. Úzké boty (opak: široké boty) nemusí být ještě těsné, teprve když „úzké boty" tlačí, můžeme mluvit i o *botách těsných*. Zde však jde už o druhotný význam přídavného jména *úzký*, který je shodný s významem přídavného jména *těsný*. Tento význam žije zejména v ustálených spojeních *být, octnout se v úzkých, dostat se do úzkých, přivést, zahnat do úzkých* (viz níže) a v odborném názvosloví (např. v hudbě *úzká poloha akordu*).

K sbližování, popřípadě k překrývání významů přídavných jmen *úzký* a *těsný* dochází zejména při přenášení významu. Jde zvláště o spojování s podstatnými jmény, zpravidla abstraktními, vyjadřujícími, „že se spolu, zároveň s někým nebo s něčím něco děje, že je tu nějaký vzájemný poměr, vztah apod.", např. *souvislost, spojitost, spojení, součinnost, spolupráce, sblížení, kontakt, styk, přátelství* aj. Chceme-li určit kvalitu tohoto vzájemného vztahu, poměru co do blízkosti, založení apod., můžeme užít především přídavného jména *těsný*, např. *těsná spolupráce, těsná součinnost, těsné sblížení, těsný kontakt, těsný styk, těsné přátelství* apod. V tomto významu proniká v posledních letech stále silněji i přídavné jméno *úzký: úzká spolupráce, úzká součinnost, úzké sblížení, úzký kontakt, úzký styk* apod.

Je velmi zajímavé a pro náš případ poučné všimnout si, jak se k tomuto významu přídavného jména *úzký* stavěly v minulosti naše slovníky a příručky zaměřené na otázky jazykové správnosti. Jungmannův slovník[1] nehodnotí u jediného významu slova *úzký*, který

[1] J. Jungmann, *Slovník česko-německý* I, 1835, heslo *auzký*.

vykládá jako ‚neširoký, těsný, neprostranný, nezvolný, nevolný‘ eng, klamm, schmal‘, jde-li o správné nebo nesprávné užití v těchto příkladech: *užší a tužší spojení se bratrem* Kram exc.; *ouzcí, dobří přátelé,* genaue Freunde. U hesla *těsný* pak neuvádí ani jediný případ tohoto druhu. — Kottův slovník[2] dokládá u hesla *úzký* význam ‚těsný, neprostranný, nevolný‘ i těmito příklady: *úzcí* (= dobří, srdeční, upřímní, věrní; tato slova lepší) *přátelé. Žili v úzkém přátelství,* lépe: *v srdečném, upřímném, věrném.* Námitky proti užití přídavného jména *úzký* v některém spojení vyslovuje Kott jasně u příslovce *úzce*: *to s tím úzce souvisí,* lépe: *těsně.* U hesla *těsný* pak v dokladě *něco s něčím těsně souvisí* označuje příslovce *těsně* ve srovnání s příslovcem *úzce* za jedině správné. — Tzv. brusy jazyka českého[3] však nevěnují těmto spojením pozornost, ani je nezaznamenávají. — V pozdější době se odmítá přídavné jméno *úzký* ve spojeních typu *úzká souvislost,* neboť se pokládá za nečeské (pro analogii s něm. *eng*), a tedy za nesprávné, za germanismus. Tak se např. k tomuto spojení staví i Fr. Bartoš[4]: „*Něco s něčím těsně souvisí* (šp. úzce)“ (s. 177). Totéž stanovisko najdeme i v jeho Rukovětích.[5] Zajímavé svědectví o poměru k přídavnému jménu *úzký* v těchto spojeních najdeme v Mašínově frazeologickém slovníku.[6] V přeneseném významu pokládá přídavné jméno *úzký* za synonymum k přídavnému jménu *těsný* a dokládá to mimo jiné citátem z J. Gebauera (. . . *pro úzkou souvislost . . .*), V. Ertla (. . . *v užším smyslu . . .*) a J. Krále (. . . *v úzký poměr . . .*) (s. 228—229). Tak je tomu i u příslovce *úzce.*

Spojení typu *úzká souvislost* bylo však i nadále odmítáno jako nečeské, zejména v konkrétních jazykových rozborech v časopise Naše řeč.[7] Výtky se týkaly většinou spojení *úzce souviset, úzká souvislost,*

---

[2] J. Š. Kott, *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-frazeologický* (1878 až 1893). Svůj odsudek přídavného jména *úzký* a příslovce *úzce* cituje Kott z Fr. Bartoše.

[3] *Brus jazyka českého,* 1. vyd. 1877, 2. vyd. 1881, 3. vyd. 1894. — Martin Hattala, *Brus jazyka českého,* Praha 1877.

[4] Fr. Bartoš, *Skladba,* 6. vyd., Brno 1889.

[5] Fr. Bartoš, *Rukověť správné češtiny,* Telč 1891. — *Nová rukověť správné češtiny,* Telč 1901.

[6] J. Mašín, *Slovník českých vazeb a rčení,* Praha 1916.

[7] Srov. NŘ 7, 1923, s. 213; 9, 1925, s. 123, 178; 13, 1929, s. 19; 15, 1931 s. 59; 29, 1940, s. 122; 28, 1944, s. 60.

úzce spojený, úzké vztahy, úzké působení, úzké sepětí apod. Přídavné jméno *úzký* tu bylo jednostranně nahrazováno přídavným jménem *těsný*, popřípadě příslovcem *těsně*. Přes všechno odmítání a kárání se však tato spojení objevovala vytrvale, ba jejich počet rostl. A tak Příruční slovník jazyka českého (1935—1958) uvádí bez jakéhokoli omezení v citátech u hesla *úzký* (u významu ‚založený nebo spočívající na společných vlastnostech, vnitřně blízký, důvěrný, přátelský‘) tato spojení: *úzké přátelství, užší svazek, užší spolek, nejužší poměr, nejužší styky, užší spolupráce, nejužší spolupracovníci.* (Jsou to doklady nejen z děl autorů starší doby, jako jsou např. Pravda, Zeyer, Hálek, Šmilovský, ale i z novin apod.) Stejně u příslovce *úzce* zaznamenává Příruční slovník jazyka českého spojení jako *úzce souviset, úzce pojit* atd. — Vášův-Trávníčkův slovník [8] uvádí spojení *úzká souvislost, úzké vztahy* s poznámkou „NŘ v tomto významu zavrhuje, ale je časté“. Trávníčkův slovník [9] zaznamenává spojení *úzká souvislost, úzké vztahy* vedle spojení *těsná souvislost* bez jakékoli poznámky.

Také nejnovější lexikální materiál archívu Ústavu pro jazyk český ČSAV svědčí jasně o tom, že v posledních letech je v těchto spojeních častější přídavné jméno *úzký* než přídavné jméno *těsný* (často je obojí i u týchž autorů). Přitom je tu nutno počítat se zásahy korektorů, kteří pod vlivem tradiční poradenské praxe stále většinou dávají přednost typu *těsná souvislost* před *úzká souvislost*.

Častá záměna přídavných jmen *úzký* a *těsný* ve významu ‚velmi blízký, důvěrný, založený na společné činnosti, vlastnosti apod.‘ ukazuje, že oba významy tu splývají, a proto je většinou nerozlišujeme. Svědčí o tom např. i tato ukázka z odborného textu: *Psychohygiena má sice* těsný vztah *k lékařství, zároveň však je* v úzkém styku *s řadou jiných disciplín, např. psychologií, pedagogikou, etikou apod.* — Jak životnost, tak i poslední dobou převahu typu *úzká souvislost* v tištěných projevech lze patrně vysvětlit konkrétností a průhledností významu přídavného jména *úzký*.

Potvrzuje to i celkem obdobný vývoj ustáleného spojení *být v úzkých, přivést do úzkých* apod. Jungmannův slovník zaznamenává

[8] P. Váša - Fr. Trávníček, *Slovník jazyka českého*, Praha 1937.
[9] Fr. Trávníček, *Slovník jazyka českého*, 4. vyd., Praha 1952.

bez jakéhokoli omezení *nahnali mu do úzkých*. Slovník Kottův i zmí- něný Brus jazyka českého[10] odmítaly spojení *v úzkých býti* jako germanismus (*in der Enge sein*) a doporučovaly „správně: *býti v těsně, v tísni*". To se však neujalo a spojení *vehnat koho do těsna* označuje dnes Trávníčkův slovník (z r. 1952) přímo jako nesprávné (správ. *do úzkých*).

Ve shodě s vývojem významů přídavných jmen *úzký* a *těsný* a s jejich chápáním lze dnes připustit ve významu ‚velmi blízký, dů- věrný, založený na společné činnosti, vlastnosti apod.' obě přídavná jména. Tak vedle spojení *těsná spolupráce* může být i spojení *úzká spolupráce*, vedle *těsné spojení* i *úzké spojení*, *těsná souvislost* i *úzká souvislost* apod. Totéž platí i pro užívání příslovcí *těsně* a *úzce*; vedle spojení *těsně souviset, těsně spolupracovat, těsně spojovat* apod. lze připustit i *úzce souviset, úzce spolupracovat, úzce spojovat* apod.

V uvedených příkladech je záměna obou přídavných jmen možná. Volbu mezi tím nebo oním lze ponechat jazykovému povědomí pi- satele nebo mluvčího. Je ovšem třeba pamatovat na to, že přídavná jména *úzký* a *těsný* nelze zaměňovat mechanicky ve všech přenese- ných významech a ve všech kontextech, protože v konkrétních vý- znamech zde zřejmý rozdíl je, v přeneseném významu pak záleží na jeho vztahu ke skutečnosti. Tak ve spojení *úzká pouta přátelství* může mít přídavné jméno *úzký* význam shodný s přídavným jménem *těsný* (*úzké přátelství* i *těsné přátelství*), někdy však může zna- menat ‚mající jen omezený, nevelký počet styčných bodů při spo- lečné činnosti, jen málo se shodující ve společných vlastnostech apod.', tedy ‚slabý, mající málo síly apod.'. V druhém případě lze užít jen přídavného jména *úzký*. Táž situace může nastat např. i ve spojeních *úzký kontakt mezi městem a vesnicí* (tj. buď ‚těsný', anebo ‚omezený, nepříliš pevný apod.'), *úzký poměr k věci, úzké přimknutí k lidu* apod. Jindy nemůžeme dobře říci např. *těsný okruh spolu- pracovníků* místo *úzký okruh spolupracovníků, těsnější volba mezi kandidáty* místo *užší volba mezi kandidáty, těsný obzor* místo *úzký obzor, těsně spisovný výraz* místo *úzce spisovný výraz* apod.

---

[10] Teprve však ve 2. vyd. (z r. 1881), s. 252.

Významy přídavných jmen *úzký* a *těsný* je tedy třeba i nadále pečlivě rozlišovat ve všech významech kromě významu ‚velmi blízký, důvěrný, založený na společné činnosti, vlastnosti' (*těsná souvislost* -- *úzká souvislost*); jen v tomto významu je můžeme zaměňovat.

POSUDKY A ZPRÁVY

Obraz staročeského hláskosloví ve vysokoškolské učebnici

Za redakce Jaromíra Běliče začala r. 1956 vycházet několikasvazková „Historická mluvnice česká“ jako celostátní vysokoškolská učebnice. Studujícím češtiny a slovanských jazyků vůbec se tak má dostat do rukou přehledný a přitom ucelený obraz mluvnické stavby starších stadií českého jazyka (hlavně údobí staročeského), a ovšem také uvedení do problematiky tohoto vývoje. Celé dílo bude vítaným obohacením naší jazykovědné literatury i proto, že starší práce tištěné — monumentální Gebauerova[1] „Historická mluvnice jazyka českého“ a Trávníčkova „Historická mluvnice československá“ — i některá vysokoškolská skripta (např. Dostálova a Vážného) jsou dnes už pro značný počet vysokoškolských posluchačů těžko dostupné. Nová vysokoškolská příručka bude dílem několika autorů. Nejdříve vyšel svazek třetí, „Skladba“, od akad. Fr. Trávníčka,[2] a r. 1958 následoval svazek první, *Hláskosloví,* od mladého olomouckého bohemisty Miroslava K o m á r k a. O tomto svazku chceme dnes po-dat našim čtenářům zprávu.

Charakter, hlavní zásady práce i její poměr k zpracování hlásk sloví v jiných historických mluvnicích určuje a vymezuje M. Kom rek v předmluvě. Jádrem knihy činí ucelený, soustavný popis hl kového systému tzv. klasické staré češtiny, tj. češtiny 14. st Omezuje proto výklady týkající se období předhistorického a p století sleduje jen ty jevy, které jsou pro poznání českého hlás ho vývoje důležité. Ve srovnání s Historickou mluvnicí Tráv vou velmi podstatně omezuje materiál nářeční. Odvolává se nejčastěji tam, kde je třeba osvětlit vývoj jazyka spisovného

---

[1] R. 1958 vyšla péčí Ústavu pro jazyk český 2. část III. dílu G e b a *Historické mluvnice jazyka českého (Časování)* s opravami a dopl Fr. Ryšánka.

[2] Viz referát Jar. B a u e r a v Naší řeči 41, 1958, s. 36n.

ženého na nářečí středočeském), nebo kde je možno starší stav obecně český doložit archaickými pozůstatky jevů v dnešních nářečích.

Komárek sleduje jazykové jevy i jejich změny nikoli jako jevy izolované, nýbrž jako součást fonologického systému a jeho vývoje. Jak jsme už řekli, soustřeďuje svoje výklady především na jazyk 14. století. Proto svou knihu pokládá spíš za „staročeskou mluvnici s historickými perspektivami než za historickou mluvnici v tradičním slova smyslu" (s. 5). Aplikace tohoto pohledu na český historický materiál v takové šíři je u nás nová, a proto se Komárkovy výklady často liší od výkladů Trávníčkových nebo Gebauerových. Některé důležité partie shrnují nebo zase předjímají vlastní Komárkovy studie o vývoji staročeského hláskového systému, uveřejňované v našich i cizích publikacích (ve Studiích a pracích lingvistických I, 1954, s. 40n., v Zeitschrift für Slawistik I/4, 1957, s. 14n., II/1, 1958, . 52n., v Listech filologických 5, 1957, s. 264n., 6, 1958, s. 98n.). ·itom Komárek stejně jako dříve Trávníček vychází především z ma-álu Gebauerova, často jej však jinak interpretuje nebo i doplňuje -iálem vlastním.

·le autorovy předmluvy stojí v čele knihy ještě *Úvod* K. H o - podávající na deseti stranách (7—16) přehledné poučení ·eštiny mezi slovanskými jazyky (hlavně západními) a cha-·í vývoj českého jazyka do 14. století. V pojetí i v jed- se Úvod shoduje s Komárkovými obšírnějšími výklady, · první kapitole vlastní mluvnice. Jediný podstatnější učení o tzv. epentetickém (vkladném) *l* v původních ice + *j*" v západoslovanských jazycích. Kdežto Ho- ·lad o epentetickém *l* pouze v kořenných slabikách ·*ti* (s. 9), Komárek tento případ výslovně odmítá. ·ější etymologie, podle nichž je v slovese *bl'váti* · v slovese *pl'váti* analogická.[3]

· Komárkova hláskosloví je věnován poučení ·adoslovanských kmenových nářečí před roz- nejstarším hláskoslovným znakům češtiny ·měnám do konce 13. století (s. 19—60). ·dní „netradiční" Komárkův pohled na ·m vůbec možné, sleduje jednotlivé jevy kého nebo později českého, opíraje se ·přitom důraz na ty jevy, které jsou ·ležité (palatalizace souhlásek, har- ·nísto výslovnosti souhlásek a sa- ·evů, zvláště u obtížných ·a ještě

· *slovník jazyka českého a sloven-* ·*ji.*

ne dost prozkoumaných, omezuje se správně jen na základní přehledné poučení (např. o prozodických prostředcích).

Výkladem o ztrátě nosovosti, o stahování, o vokalizaci jerů a o přehlásce *a* ⟩ *ě* se počíná poučení o vývoji samohláskového systému staročeského. Pokračování je zařazeno do dalšího, největšího oddílu knihy, nazvaného *Hláskosloví 14. století*. Tato část podává značně podrobný obraz celého hláskového systému a obsahuje nejvíc rozdílů od dosavadních mluvnic (tradiční tu zůstává především výklad o hláskách v proudu řeči, opřený o práce Trávníčkovy). Nejdůležitější pro změny staročeského systému je vývoj párové měkkosti souhlásek, její postupný rozklad a zánik v nářečí středočeském a vývojové zvláštnosti v nářečích jiných. S tímto vývojem jsou v tomto pojetí těsně spjaty i změny samohláskové. Komárek hledá a nachází vztahy mezi jednotlivými změnami a dospívá k závěrům zajímavým a často velmi pravděpodobným. Stejně tak je tomu i v přehledu vývoje od konce 14. století (s. 142n.), v němž Komárek objasňuje především další vývoj systému dlouhých samohlásek. Jeho závěry vyvozené z grafiky *ay* a *au*, u změn *í* ⟩ *aj* ⟩ *ej* a *ú* ⟩ *au* ⟩ *ou* a podepřené důvody systémovými se v jádře vracejí ke Gebauerovi (tak je tomu ostatně i jinde, např. u ztráty jotace) a snad v podstatě odpovídají skutečnosti. Na závěr je pak podán ještě „souhrnný obraz českého hláskoslovného vývoje“ (s. 158n.).

Tento krátký přehled kapitol nemůže ovšem zachytit celé bohatství Komárkovy knihy. Některé její závěry jistě ještě budou předmětem diskuse;[4] autor sám je si vědom prozatímnosti nebo nepropracovanosti některých závěrů (nebo návrhů na řešení problémů) a nemělo by smyslu vytýkat, že všechno nedořešil. Některé problémy za dnešního stavu vědění ještě ani zcela řešit nelze; mnohdy schází nový materiál. Ten bude třeba sbírat především pro studium vývoje hláskoslovných systémů jednotlivých nářečí, přičemž se jistě vyskytne i mnoho otázek teoretických. Komárek vykládá např. ztrátu jotace po retnicích ve východočeském nářečí velmi časným ztvrdnutím retnic (s. 106).[5] Zdá se však, že při vysvětlování a chronologii tohoto jevu nelze pouštět ze zřetele i souvislosti s východočeskou změnou retnic před *ě*, *i* v zubnice (srov. starší litomyšlské *tena* místo *pěna*, *dežet* místo *běžet* apod.). Tato změna má některé částečné obdoby i v nářečích polských a podle našeho mínění z palatalizovaných retnic vychází (neznáme ovšem její stáří). Podrobněji bude také třeba po-

[4] Např. s datováním přehlásky *a* ⟩ *ě* nesouhlasí F. V. Mareš v čl. *Domnělé doklady české přehlásky* a ⟩ e *v církevněslovanských textech*, Slavia 28, 1959, s. 134.

[5] Týž výklad je i v čl. *Zur Entwicklung des tschechischen Vokalsystems*, Zeitschrift für Slawistik I/4, s. 32.

dívat se na nářečí jihozápadní, v němž paralela změn *ej* 〉 *ij* a *ou* 〉 *ú* je právě z hlediska systému velmi lákavá. Atd. Propracovat a někde i revidovat bude třeba i některá drobnější vysvětlení, která Komárek obvykle přejímá z mluvnic starších, nebo domněnky, které podrobněji neosvětluje. Tak např. nářeční tvar místního jména *Noumětely* není třeba vykládat jen stahováním *eu* v *ú* a pak změnou *ú* v *ou*, jak se to obvykle děje (s. 117). Toto stahování *eu* 〉 *ú* bychom pak měli předpokládat i u jmen *Neuměř, Neuměřice, Neúslužice*, jež buď dnes mají tvar s *-ou-*, nebo jej mají od 16. stol. doložen.[6] Spíš než o stahování tu jde — aspoň v některých případech — o přizpůsobení nesystémové dvojhlásky *eu* dvojhlásce *ou* (nebo už *au*?). Podobné přizpůsobení dvojhlásky *au* dvojhlásce *ou* je snad možno vidět i v slovech *Alběnice — Auběnice — Ouběnice, almara — aumara — oumara*, jejichž nářeční vývoj Komárek pokládá za doklad „fonetické odlišnosti diftongu označovaného *au* od *ou*" (s. 148). Grafika *au* zastírá totiž výslovnost i tady a přechod výslovnosti *au* v *ou*, podobný dnešní porůznu se vyskytující výslovnosti *outo* místo *auto, restourace* místo *restaurace* (znám u starších lidí v již. Čechách i ve východních Čechách), nelze zatím dobře časově určit. Ne dost jasná zůstává i po vysvětlení Komárkově změna předložkového a předponového *v* před retnicemi v *u* (např. *v púšči* 〉 *u púšči*). Komárek ji vykládá disimilací, rozlišením dvou retnic (s. 123). Je možné, že tu bude vhodné vyjít ze starší obouretné výslovnosti *v* a z jeho různého splývání s předcházející samohláskou, jak to známe dnes z nářečí východočeského (*bejvá v práci* se někdy vysloví téměř jako *bejvá u práci*). Tím by se také lépe vysvětlilo, že někdy v staročeských textech je třeba číst *v púšči*, nikoli *u púšči*.

Ojedinělé buď zastaralé nebo málo pravděpodobné výklady nebo chyby tisku bychom v příštích vydáních navrhovali opravit. Tak např. slovo *búda, bouda* se dnes obvykle pokládá za původně slovanské, a německé *Baude* naopak za výpůjčku (s. 78),[7] ve slově *jako* nemluvíme o protetickém *j-* (chyba tisku místo *jablko*? — s. 114). Domnělý pozdní doklad na označení měkkého *v* ze štítenského Sborníku jindřichohradeckého z r. 1492, psaný *Wawra z Giwian*, se zřejmě netýká jediných českých *Jivan* (u Jičína), nýbrž *Jivjan* u Stříbra (*Jivjany* z *Jivňany*). Nejde tu tedy o označení měkkého *v* (s. 87).

Komárkova kniha jako vysokoškolská učebnice v značné míře splňuje metodické požadavky kladené na učebnice. Je přehledně rozvržena, neutápí se v podrobnostech a vybírá látku podle potřeb studentů. Autor se často dovolává literatury, cituje nejdůležitější starší vý-

---

[6] A. Profous, *Místní jména v Čechách* III, s. 219n.

[7] Srov. u Machka s. 39, heslo *bouda*, u Holuba-Kopečného s. 74, totéž.

klady a zaujímá k nim stanovisko, ukazuje problémy a vede k jejich řešení. Uvážený výběr literatury, seznam pramenů a zkratek a v neposlední řadě i výklady o pravopise jsou knize na prospěch. Stylizace je většinou jasná. Je málo míst, kde bychom navrhovali úpravy, např.: na s. 29 se mluví o praslovanských intonacích, ražené a tažené. Je proto lépe na téže straně ponechat termín *intonace ražená* než *přízvuk ražený*; na s. 110 ve větě *kromě slabikotvorné hlásky obsahovala slabika obvykle ještě další souhlásky* by bylo vhodné škrtnout slovo *další*; na s. 122 bychom doporučovali uvést vedle staročeského tvaru *kočči* (= *kočičí*) i tvar *kočtí*, neboť je také doložen a na tomto místě dokumentuje změnu *čč* v *čť*.

Tyto připomínky nechtějí se nikterak dotýkat hodnoty a významu Komárkovy práce. Jeho „Hláskosloví" má vysokou odbornou úroveň a otvírá nové pohledy na vývoj našeho jazyka. Je to kniha potřebná i vítaná, v mnohém ohledu průkopnická a podnětná.

František Cuřín

Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury II

Za necelé dva roky po prvním svazku [1] vyšel druhý svazek „Bulletinu Vysoké školy ruského jayka a literatury", opět za vědeckého redaktorství prof. Ant. Dostála. Obsah sborníku je značně pestrý, najdeme tu studie rusistické a bohemistické, i jednu studii slovenistickou. Také zaměření a hodnota jednotlivých příspěvků jsou různé. Vedle studií, které mají značný význam a dosah teoretický, jsou zde příspěvky čistě materiálové a popisné. Hodnotu některých statí snižuje zbytečná slohová rozvláčnost, kterou by důkladnějším zpracováním redakčním bylo možno odstranit. Také tiskových chyb je nepříjemně mnoho, takže se o nich nemůžeme nezmínit.

V tomto posudku nechceme podat celkové zhodnocení sborníku, pokusíme se jen ukázat, v čem je poučný a zajímavý pro čtenáře Naší řeči. Z tohoto hlediska nás v prvé řadě zaujmou dvě studie bohemistické, které přispívají k rozvoji dvou dosud nedostatečně propracovaných jazykovědných disciplín, syntaxe a stylistiky. Jde o stať K. Hausenblase *Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování* (s. 32—51) a rozbor I. Matějkové-Kožnarové *Styl Marie Majerové v Havířské baladě* (s. 175—225).

K. Hausenblas se sice zabývá konkrétní otázkou povahy příslovečného určení, ale řeší ji v širokém rámci teoretickém, v souvis-

[1] Viz zprávu o Bulletinu Vysoké školy ruského jazyka a literatury I v Naší řeči 41, 1958, s. 282—288. Nedávno jsme dostali již třetí svazek Bulletinu, Praha 1959.

losti se základními problémy teorie věty. Jeho studie se řadí k těm novým syntaktickým pracím v české lingvistické literatuře,[2] které se snaží vybudovat obecnou teorii syntaxe na dvou základních předpokladech: (1) na rozlišení věty a výpovědi a (2) na rozlišení syntaktické (usouvztažňovací) a sémantické (významové) stránky věty. K oběma otázkám přináší Hausenblas řadu objasňujících a přesvědčivých výkladů.

Rozdíl mezi větou a výpovědí charakterizuje autor takto: „Výpovědí rozumíme jednotku stavby projevu uzavřenou koncovým signálem... Primárně dáváme... výpovědi formu větnou, sekundárně však mohou fungovat jako výpověď i (nepredikativní) slova a slovní spojení, která primárně jsou určena pro funkci pojmenovací: tak vzniká výpověď nevětná“ (s. 27, 28). Jinými slovy: za větu nemůžeme považovat každou výpověď, nýbrž jen takové výpovědi, které obsahují specifický prostředek pro vyjádření výpovědní funkce, tj. přísudek (ve větách jednočlenných i dvojčlenných, slovesný i jmenný). V tomto pojetí věta není sdělení, nýbrž mluvnicky organizovaná f o r m a sdělení. Zásadní rozdíl od běžného chápání našich syntaxí je ten, že za konečné kritérium věty se nepovažuje intonace, nýbrž přísudek (predikace). Intonace je primárně prostředkem členění a zakončení výpovědního a jen sekundárně se uplatňuje jako prostředek stavby větné.

Rozlišení věty a výpovědi nepopírá českou (ani ruskou) lingvistickou tradici, naopak rozvíjí některé již dříve vyslovené myšlenky (zejména Mathesiovy a Peškovského). I když je v této problematice ještě řada otázek nedořešených (např. základní kritérium věty — je jím přísudek, nebo určité sloveso?), samo pojetí je velmi plodné. Jsme přesvědčeni, že se osvědčí nejen při rozboru syntaktického systému jazyka, ale zejména také při větném rozboru jednotlivých promluv (tj. ve stylistice). Vždyť využití výpovědí větných a nevětných a jejich vzájemný poměr je jedním ze základních charakteristických rysů stylu promluvy.

Hausenblas proniká hlouběji také k druhému problémovému okruhu obecné teorie věty, k otázce rozlišení a vzájemných vztahů mezi syntaktickou (raději bychom řekli: formální) a významovou stavbou věty. Rozlišení těchto dvou rovin je běžné ve výkladech o souvětí, poněvadž zde je velmi patrný rozdíl mezi vztahy formálními (parataxe a hypotaxe, souřadnost a podřadnost) a vztahy významovými (determinace a koordinace, určování a přiřaďování). Je však nezbyt-

---

[2] Je to zejména monografie Fr. D a n e š e *Intonace a věta ve spisovné češtině,* Praha 1957, a článek M. D o k u l i l a a Fr. D a n e š e *K tzv. významové a mluvnické stavbě věty,* sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, s. 231—246.

né rozlišit obě roviny i ve výstavbě jednoduché věty. Zejména pak nelze souhlasit s tím, že se syntaktické vztahy často definují jen v rovině významové.

Rozebíraje větu *Stará láska nerezaví,* Hausenblas charakterizuje rozdíly mezi vztahem syntaktické závislosti a významové determinace takto:

1. Vztahy se týkají různých stránek slov: determinace je vztah mezi slovy jako lexikálními, významovými jednotkami (sémantémy), závislost se týká mluvnické povahy slova (slovní druh, ohýbací přípona).

2. Vazba determinačních vztahů neodpovídá přímočaře vazbě vztahů závislosti. Syntakticky (formálně) závisí sloveso (*nerezaví*) na podstatném jménu (*láska*) bez zřetele na to, je-li podstatné jméno rozvito, či ne. Naproti tomu významově determinuje sloveso (*nerezaví*) ne samotné podstatné jméno, ale podstatné jméno určené přívlastkem (jen *stará láska* nerezaví).

Vycházeje z těchto teoretických předpokladů, rozebírá Hausenblas nejsložitější případ závislosti, závislost příslovečného určení. Nepovažuje za správné charakterizovat závislost příslovečného určení jako „nevyjádřenou"; snaží se naopak dokázat, že ve všech druzích příslovečného určení (kromě příslovečného infinitivu) existují formální prostředky vyjádření syntaktické závislosti (nepřímý a předložkový pád podstatného jména, slovnědruhová podoba příslovcí). Je třeba výslovně poznamenat, že mezi prostředky vyjádření závislosti Hausenblas nově uvádí slovnědruhovou charakteristiku pojmenování. I když je jeho argumentace v případě příslovcí velmi přesvědčivá, přece nemůžeme souhlasit s tím, že se při charakteristice slovních druhů opomíjí významová stránka slova.

Hausenblasova podnětná studie, která spolu s dalšími výše jmenovanými pracemi významně přispívá k rozvoji naší syntaktické teorie, je zakončena výčtem zásad syntaktického výzkumu. Tyto zásady, uplatněné již v autorově monografii „Vývoj předmětového genitivu v češtině" (Praha 1958), povedou nepochybně k zpřesnění metod syntaktického bádání i jeho výsledků.

Druhou obsáhlou a podnětnou bohemistickou prací ve sborníku je stylistický rozbor Havířské balady, který napsala I. Matějková-Kožnarová. V naší nebohaté literatuře o uměleckém stylu upoutává práce Kožnarové svou snahou překonat tradiční postup stylistického rozboru vycházející pouze z kategorií lingvistických a důsledně spojovat jazykovou výstavbu díla s jeho výstavbou tematickou a s jeho ideovou náplní. Musíme však zároveň konstatovat, že se autorce nepodařilo tyto metodologické zásady uplatnit důsledně v celé

práci. Zatímco první část (*Základní kompoziční principy Havířské balady*) rozebírá jednu z nejdůležitějších otázek výstavby literárního díla, otázku, kterou bychom mohli tradičně nazvat „výstavba syžetu“, v dalších částech přistupuje autorka k uměleckému dílu opět s tradičními kategoriemi „stavby větné“, „výběru slov“, „stylizace mluveného projevu“ a nepřihlíží soustavně k úloham těchto prostředků a jevů ve výstavbě literárního díla.

V první části se Kožnarové podařilo především vystihnout charakteristický rys syžetové výstavby Havířské balady, metodu retrospektivní, na níž jsou vybudovány obě krajní kapitoly knihy. Použití této metody vede ke vzniku dvou souběžných dějových pásem: jedno je přítomné (Hudcova cesta z dolu domů, návštěva Milfaitových u Hudců), druhé je minulé (život v Sasku, události od převratu). Obě pásma se prolínají, avšak významové těžiště je stále v pásmu druhém. Retrospektivní metoda umožňuje vyprávět minulost jako minulost zhodnocenou, a to subjektivně zhodnocenou (v první kapitole Hudcem, v třetí kapitole Hudcovou). Tím se, dodáváme, posiluje subjektivní prvek v Havířské baladě, který by si zasloužil zhodnocení podrobnějšího. Vždyť střídání pohledu „objektivního“ (autorčina) a „subjektivního“ (vzpomínání Hudcovo a vyprávění Hudcové) je základním rysem kompozice Havířské balady, rysem, který ji spojuje s mnohými jinými díly moderní české prózy.

V druhé části své práce (*Výběr a využití jazykových prostředků v části střední*) zkoumá Kožnarová jednak stavbu věty, jednak výběr slov a pojmenování ve vyprávění autorky. Konstatuje, že základní tendencí ve výstavbě věty i souvětí je tendence k jednoduchosti a zčásti i tendence k syntaktické sevřenosti. V této kapitole je několik bystrých postřehů, ale poznatky nejsou uvedeny v soustavu. Při rozboru slovní zásoby by bylo žádoucí neomezit se jen na obrazné pojmenování a slohové zabarvení lexikálních prostředků, ale přistoupit k rozboru významové výstavby kontextu. Nepodařilo se tedy podat celkový obraz stylu střední části Havířské balady jako dynamické jednoty protikladných slohových tendencí ve větné stavbě i ve výběru pojmenování.

V třetí části studie (*Stylizace mluveného projevu v kapitolách okrajových*) rozebírá Kožnarová současně jazykovou výstavbu první a třetí kapitoly Havířské balady, protože si klade jen otázku stylizace mluveného projevu. Z funkčního hlediska by však bylo nutné přistupovat k oběma kapitolám jako k svérázným formám mluveného vyprávění, a pak by ovšem bylo třeba prozkoumat nejen společnou osnovu mluvené řeči, ale především specifické rysy jazykové výstavby každé kapitoly zvlášť. Neboť jen tak by bylo možno postihnout jazykovou výstavbu ve vztahu k „obrazu vypravěče“. — Ze znaků ho-

vorové syntaxe jsou probrány poměrně soustavně konstrukce s uvolněnými větnými vztahy (souřadně vyjádřená determinace, osamostatnění vedlejších vět, vytčení členu mimo větu, osamostatnění větných členů do podoby substantivní věty, přístavkové přiřazování větných členů). Do výkladu o expresívních (citově zabarvených) konstrukcích větných je neorganicky včleněn popis metafory a přirovnání. Jak ukazuje rozbor, tvoří podstatnou složku jazykové výstavby třetí kapitoly Havířské balady prostředky styku s posluchačem. Jimi se monologické vyprávění Hudcové výrazně dialogizuje, takže nabývá formy repliky dialogu (přičemž druhá řada replik je nevyjádřena).

Čtvrtá část studie (*Slovní bohatství Havířské balady*) pojednává o výběru slov v krajních kapitolách knihy. V úvodu autorka podává přehled hláskových a tvarových odchylek od spisovné normy a poté se soustřeďuje především na výčet prostředků expresívních, a to z obecné i spisovné češtiny. Při hodnocení poměru mezi prvky spisovnými a nespisovnými konstatuje, že Majerová „neužívá obecných tvarů všude, kde je to prostě možné, nýbrž jen v některých situacích. To svědčí o tom, že řeč jejích hrdinů není naturalistickou kopií skutečnosti, nýbrž uměleckou stylizací lidového projevu" (s. 218).

V poslední části studie (*Vývoj textu Havířské balady*) dochází autorka stručným porovnáním čtyř vydání k zjištění, že v starších vydáních M. Majerová text neměnila. Teprve ve vydání z roku 1952 jsou provedeny některé změny, které směřují jednak k odstranění zřejmých archaismů, jednak k větší spisovnosti. Nemůžeme však souhlasit s autorkou, když tyto změny hodnotí kladně jako „uvědomělou snahu vyhnout se naturalismu při jazykové charakteristice mluveného projevu", zejména když se jako příklad takové snahy uvádí důsledné odstranění infinitivu typu *říct*.

Studie I. Kožnarové není ještě soustavným stylistickým rozborem literárního díla. Prozrazuje však talent mladé badatelky, zejména její schopnost přistupovat k stylu uměleckého díla jako k faktu uměleckému.

V jazykovědné části sborníku nalézáme dále konkrétní příspěvek L. Dvonče *Zo štúdia slovenského tvaroslovia* (s. 65—95). Je to vlastně několik samostatných studií o sporných otázkách slovenské morfologie, které zřejmě nebyly zcela uspokojivě vyřešeny Pravidly slovenského pravopisu. Velmi sympatický je autorův metodický postup, totiž vyvozování morfologických zákonitostí z bohatého dokladového materiálu současného spisovného úzu. Přitom však Dvonč nikde nezanedbává zřetel systémový, naopak ukazuje, že nové, kodifikací dosud neuznávané tvary jsou vesměs výsledkem dílčích systémových změn.

Mnoha nadhozenými otázkami zaujmou bohemistu dvě studie ruského jazykovědce A. G. R u d n e v a. Zejména první z nich, nazvaná *Russkij literaturnyj jazyk. K voprosu o jego proischoždenii i osnovnych etapach razvitija* (s. 5—22) nás znovu nutí k zamyšlení nad mnoha nedořešenými otázkami vývoje spisovného jazyka. Je jistě správné, že autor zdůrazňuje vývojové vztahy mezi spisovným jazykem a jazykem celonárodním, nemůžeme však souhlasit s jeho ztotožněním spisovného jazyka s jazykem psaným a mluveného (ústního) jazyka s jazykem hovorovým. Zejména v současné době, v době rozhlasu, televize, zvukového filmu, četných veřejných přednášek a diskusí atd., má mluvená podoba spisovného jazyka nesmírný význam a musí se s ní počítat jako s rovnocennou partnerkou podoby psané. — Jádro příspěvku tvoří přehled dějin spisovné ruštiny od jejích počátků až po současnost. Autor se bohužel mnohdy spokojuje s obecně známými fakty a nepodává soustavný výklad o vývojových zákonitostech spisovné ruštiny. Zejména se nepřihlíží soustavně k nejdůležitější otázce dějin spisovného jazyka, k vztahu mezi vývojem spisovného jazyka a vývojem společnosti. V příspěvku také není dostatečně zdůrazněno, že (vedle otázky vzniku spisovné ruštiny) je ve studiu dějin spisovné ruštiny ještě mnoho otázek nejasných a sporných, které v poslední době poutají živý zájem sovětské jazykovědy.[3]

Druhá studie Rudnevova, *K istorii izučenija glagol'nych vidov v sovremennom russkom jazyke* (s. 52—64), podává přehled bádání o vidu v ruské lingvistice počínaje od Meletije Smotrického na počátku 18. stol. až po současnost. Přesvědčivě prokazuje, že v ruské gramatické tradici se již na počátku 19. stol. vytvořilo ucelené chápání vidu. Jádrem studie je podrobná klasifikace vidových skupin a podskupin, jakož i přehled prostředků vidové kategorie v současné spisovné ruštině. Třebaže autor nesleduje cíle porovnávací, může jeho práce být východiskem pro porovnání vidových významů a prostředků v češtině a ruštině.

Podobně jako první svazek Bulletinu obsahuje i druhý svazek vedle prací jazykovědných též práce literárněvědné. Jsou to vesměs příspěvky rusistické a zde pro úplnost uvádíme jen jejich výčet: V. A. L a z a r e v, *Rabota A. S. Serafimoviča nad romanom „Železnyj potok“* (s. 96—130), V. I. K a š č e j e v o v á, *O vospitatel'nom značenii proizvedenij Goŕkogo* (s. 131—142), M. Z a h r á d k a, *Příspěvek k objasnění obrazu ruského lidu v díle M. Gorkého* (s. 143 až 159), B. J e h l i č k a, *Kapitoly z dějin vyučování literatury v ruské škole* (s. 160—169).

---

[3] V posledních letech vyšly dvě přehledné práce: A. I. J e f i m o v, *Istorija russkogo literaturnogo jazyka*, 2. vyd., Moskva 1955, a V. D. L e v i n, *Kratkij očerk istorii russkogo literaturnogo jazyka*, Moskva 1958.

Bulletin uzavírá zpráva o diskusi, která proběhla v roce 1956 na Vysoké škole ruského jazyka a literatury a byla věnována druhému dílu akademické mluvnice ruského jazyka (syntaxi).[4] V diskusi byla tato syntax zhodnocena, zároveň však byly k ní vysloveny četné kritické připomínky.

Naše kritické výhrady k některým studiím v Bulletinu nikterak nezmenšují význam tohoto sborníku. Není možno přejít fakt, že na Vysoké škole ruského jazyka a literatury se za poměrně krátkou dobu její existence rozvinula vědeckovýzkumná práce v oboru rusistiky a bohemistiky a že tato práce se rozrůstala do šířky i do hloubky. Doufejme, že v nových organizačních formách tato práce nebude přerušena. *Lubomír Doležel*

Ohlas nového vydání Pravidel pravopisu a dnešní pravopisná praxe

Nové vydání *Pravidel českého pravopisu* v r. 1957[1] bylo natolik závažnou událostí kulturně politickou, že je třeba dnes — z odstupu více než dvou let — zhodnotit tuto událost i po té stránce, jaký měla ohlas ve veřejnosti, jak na ni reagoval zejména náš tisk, naše novinová a časopisecká produkce (kromě odborných časopisů jazykovědných). A nebude snad také neužitečné podívat se na to, jak se zásady a poučky Pravidel vžívají v praxi, jaké jsou s jejich uplatňováním zkušenosti, a vyvodit z toho příslušné závěry.

Je třeba především říci, že už samu několikaletou přípravu vydání Pravidel sledovala veřejnost s velkým zájmem a že o postupu prací byla denním a ze značné části i odborným tiskem čas od času informována. Zástupci novinářů — vedle zástupců spisovatelů — byli členy pravopisné komise, pro pracovníky tisku byla uspořádána v roce 1956 diskuse k prozatímnímu návrhu Pravidel a v novinách se objevovaly zprávy o navrhovaných změnách již před vydáním Pravidel. S přípravou vydání Pravidel seznamoval novináře také článek člena pravopisné komise redaktora V. Straky v časopise Čs. novinář z prosince 1955 a celou kulturní veřejnost článek člena korespondenta ČSAV Jar. Běliče v Literárních novinách r. 1956 (č. 49, s. 2).

---

[4] V Naší řeči referoval o 2. dílu akademické mluvnice K. Hausenblas (39, 1956, s. 174—178).

[1] Menší, školní vydání *Pravidel českého pravopisu*, obsahující však — na rozdíl od tzv. akademického vydání z r. 1957 — ve svém abecedním seznamu slov též údaje tvaroslovné, vyšlo na podzim r. 1958.

Nebyla tedy veřejnost na nové vydání Pravidel nijak nepřipravena, ba právě naopak, vydání publikace bylo očekáváno velmi netrpělivě. O tom svědčila i ta skutečnost, že první náklad knihy i další dotisky byly v krátké době rozebrány; první zprávy v tisku po vydání byly také spíše věnovány tomu, že nebyl uspokojen velký zájem a poptávka čtenářů, než vlastnímu obsahu Pravidel.

Jedním z prvních, kdo zhodnotil význam nového vydání Pravidel i jejich nové pojetí, bylo Rudé právo v článku z 27. 12. 1957. Oceňuje velkou práci jazykovědců, a zejména tu skutečnost, že se na zpracovávání Pravidel podílela celá široká veřejnost, takže jejich vydání se stalo záležitostí celonárodní. Kladně posuzuje také snahu o demokratičnost pravopisu, o to, aby jeho ovládnutí nebylo jen výsadou zasvěcenců, ale aby se správně česky psát mohl naučit každý náš člověk. Hodnocení více méně zásadního charakteru byla otištěna rovněž v Literárních novinách a v Učitelských novinách — tam hodnocení školního vydání Pravidel. Důkladně a všestranně rozebírá nová Pravidla a vykládá jejich význam A. Jedlička ve Věstníku Československé akademie věd (5—6, 1958, s. 463n.). Všímá si zejména, čím se liší jejich pojetí od vydání starších (zdůrazňuje, že tu jde poprvé o novou základní revizi pravopisných zásad, nikoli ovšem revizi radikální, a že jde také o zcela novou revizi slovního materiálu), a ukazuje, z jakých společenských potřeb toto teoreticky promyšlené a propracované pojetí vyrůstá.

Ale i ostatní větší část našeho tisku přijala vydání nových Pravidel kladně a zasloužila se i o popularizaci jejich zásad a pouček. Tak např. pravidelně seznamovala čtenáře se zásadami Pravidel a s jejich novými úpravami brněnská Rovnost, deník Práce, Učitelské noviny, ale i časopisy s menšími náklady, např. časopis Za čtenářem nebo Rozvoj komunálního hospodářství. Popularizační charakter měly rovněž články, stati nebo glosy v kulturně politických časopisech, jako v Literárních novinách (zvl. v Jazykovém koutku), v ostravském Červeném květu, v brněnském Hostu do domu, ve Vědě a životu, v časopise Co vás zajímá apod. Zvláštní pozornost věnovaly Pravidlům pravopisu časopisy pedagogické; kromě již zmíněných Učitelských novin a kromě časopisu Český jazyk a literatura, který věnoval pojetí Pravidel, novým změnám v pravopise a ohlasům Pravidel ve školní praxi několik pojednání, informovaly učitele o zásadách Pravidel i pedagogické časopisy jiné, např. Komenský, Zeměpis ve škole, Předškolní výchova ap.

Záslužnou práci po této stránce vykonal Československý rozhlas, zejména ve své pravidelné relaci Jazykového koutku, v níž téměř po dva roky pravidelně osvětloval jednotlivé poučky Pravidel. Poměrně málo známá je rozsáhlá činnost přednášková a instruktážní

(i v ústředních úřadech), kterou vyvinuli jak jazykovědní pracovníci, často přímo členové Ústavu pro jazyk český, tak i učitelé škol, kulturní a osvětoví pracovníci, lektoři Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí i pracovníci jiní, a to na celém území Čech a Moravy. Ministerstvo školství dobře zorganizovalo prostřednictvím krajských ústavů pro další vzdělávání učitelů instruktáže pro učitele. Tuto rozsáhlou činnost organizovanou po různých liniích pochopitelně podrobněji zaznamenávat nemůžeme.

A konečně bylo popularizaci Pravidel věnováno i několik publikací knižních: Pro novináře vydal Novinářský studijní ústav příručku *Píšeme podle nových Pravidel* (Orbis 1958), obsahující též seznam slov, jejichž pravopis se proti Pravidlům z r. 1941, popř. ve srovnání se současnými slovníky v něčem změnil.[2] Podobný diferenční slovník k Pravidlům, ovšem méně důkladně a pečlivě zpracovaný, vydal Krajský ústav pro další vzdělání učitelů v Liberci a v Teplicích (1957, autor Bř. Koudela). Poněkud jiný charakter má pomůcka určená pro vnitřní potřebu zaměstnanců novinářských závodů Mír, nazvaná *Slovník pravopisných normativů používaných v tiskárenské praxi* (s podtitulem „Výňatek z nových Pravidel českého pravopisu"); v ní jsou uvedeny jen podoby ustálené, pro tisk závazné, nikoli tedy dvojtvary. S vydáním Pravidel tematicky souvisí i převážná část výkladů *Jazykového koutku Čs. rozhlasu. Třetí výběr* (Nakladatelství ČSAV, 1959); zejména tvaroslovným jevům, upraveným školním vydáním Pravidel, je tu věnována velká pozornost. Příručka L. Zapletala *Zeměpisné názvy*, s podtitulem „Slovník a pravidla pravopisu" (vydala jako skriptum Vyšší škola pedagogická v Opavě v září 1958), obsahuje kromě obsáhlého seznamu cizích zeměpisných jmen psaných podle nových Pravidel i stručné obecné poučení o tom, jak zeměpisné názvy psát. Charakter pomocné knihy pro učitele má pak příručka *Zavádění nových Pravidel českého pravopisu na školách*, kterou vydalo v roce 1958 se souhlasem ministerstva školství a kultury Státní pedagogické nakladatelství. Ta obsahuje metodické pokyny, které mají zajistit jednotný postup výuky nového pravopisu na všech typech škol. V závěru přetiskuje stať Al. Jedličky a Vl. Šmilauera *Tvarosloví v školních Pravidlech českého pravopisu*, která vyšla v Naší řeči 41, 1958, s. 138—149, 177—190.

Samostatnou kapitolu v tomto přehledu ohlasů nového vydání Pravidel, který si nikterak neklade nároky na bibliografickou úplnost, věnujeme nejazykovědným časopisům odborným. Tyto časopisy k obecné informaci o zásadách Pravidel často připojovaly i celé slov-

---

[2] Viz o ní zprávu v Naší řeči 42, 1959, s. 56n.

níčky výrazů z daného oboru, jejichž pravopis se změnil, popřípadě svůj příkladový materiál volily z termínů svého oboru. To se týká např. časopisů Za socialistické zemědělství, Normalizace, Časopis lékařů českých, Účetní evidence, Železnice, Výživa lidu, Lidová armáda aj. Zvlášť důkladně jsou po této stránce zpracovány pravopisné slovníčky odborných výrazů v časopise Textil (č. 10—11 z r. 1958) a v Rozhledech matematicko-fyzikálních (v několika číslech v r. 1959); v časopise Nový Orient z února 1958 jsou v typickém, ale přesto značně rozsáhlém výběru vypočtena jména orientální do Pravidel zařazená. Chemické listy (v č. 1 z r. 1959) uveřejňují směrnice chemické sekce ČSAV, aby se v těch odborných chemických názvech (jejich seznam je připojen), v nichž Pravidla připouštějí dvojí způsob psaní, přidržovaly redakce chemických časopisů i jednotliví autoři mezinárodní normy (tam, kde existuje) a domácí tradice, tj. psaly takové názvy starším způsobem, např. *jod, neon, synthesa, anilin* apod.; podoby *jód, neón, syntéza* a *anilín*, které Pravidla uvádějí jako dubletní, označují směrnice pro odbornou praxi za nežádoucí. Elektrotechnický obzor (č. 8 z r. 1958) upozorňuje v drobné glose, že v Pravidlech nejsou správně uvedeny normalizované značky některých světelných jednotek, a také označení mluvnického rodu jednotky *lumen* (v Pravidlech[3] rodu středního) je v rozporu s užíváním tohoto slova v odborném vyjadřování. Ze zajímavého, nicméně podružného hlediska hodnotí výhodu staršího způsobu psaní slov jako *milion, vagon, balon, aroma* (proti novějším *milión, vagón, balón, aróma*) zpráva v časopise Podniková organizace (č. 2 z r. 1958): upozorňuje se v ní totiž na to, že v normalizované klávesnici českých psacích strojů není dosud zavedena klávesa s *ó* (písmeno *ó* je dosud nutno vypisovat dvojím úderem) a že přizpůsobení této normy bude narážet na jisté hospodářské obtíže.

Vcelku však přijal i odborný (nejazykovědný) tisk nová Pravidla kladně, s pochopením pro vývojové změny v pravopise a pro uskutečnění pozvolného přechodu od podob starých k novým. O tom svědčí nakonec i ta skutečnost, že zprávy tohoto druhu (a to i v časopisech denních, v novinách) se vyznačovaly znalostí věci (některé informační články dokonce vlastní vydání Pravidel poněkud předběhly, např. v Časopise lékařů českých), i tím, že tu otázky pravopisu a nového vydání Pravidel byly často hodnoceny v širších souvislostech. Nejednou se tu uvažovalo o obecných otázkách jazykové kultury vůbec a o jazykové výchově ve škole, ale nechyběly ani poukazy k souvislostem jiným: tak např. Práce ze dne 2. 1. 1958, v článku nazvaném *Pravopis a politika*, zdůraznila, že Pravidla no-

[3] Tj. v tzv. akademickém vydání; školní vydání Pravidel už správně uvádí u této jednotky rod mužský.

vým způsobem přepisu orientálních jmen skoncovala se zbytky kolonialismu v našem pravopise.

V našem tisku se také vyskytovaly hlasy kritické, které upozorňovaly na skutečné (to v menší míře) i domnělé nedůslednosti a nedostatky Pravidel, některých jejich zásad i jednotlivých změn. Byly to zejména kritické reakce čtenářů starší generace, kteří byli vedeni spíše citovými pohnutkami než skutečnou věcnou znalostí nového vydání Pravidel, popřípadě i Pravidel předcházejících. Nezřídka tu byla nová Pravidla kritizována za úpravy, které v nich obsaženy nejsou, popřípadě za změny, které přinesla už Pravidla minulá. Kritiky jak obecné, tak i konkrétní často postrádaly dostatečné věcné argumentace. K ohlasům tohoto druhu patří např. příspěvek spisovatele (starší generace) K. Horkého i některých jiných čtenářů v diskusní anketě Lidové demokracie, která se vůbec vyznačovala typickými vlastnostmi uvedeného rázu. V kritických ohlasech se Pravidlům kromě všeobecné výtky, že se vůbec něco mění (K. Horký), vytýkal jejich „liberalistický" ráz (tak zejména ve fejetonu *Vypukla sloboda* v bratislavském Večerníku z 2. 1. 1958, ale i ve fejetonistickém *Zápisníčku* Literárních novin), zčeštěné psaní velkého počtu přejatých slov, zejména psaní čárky u slov jako *Ábel, citrón, benzín* apod. (v anketě Lidové demokracie), změny v transkripci jmen orientálních, zvláště některé zvláštnosti, jako psaní *Dillí* atd.

Někdy, zejména v tisku regionálního charakteru, ale ojediněle i v tisku ústředním se při této příležitosti projevila špatná informovanost novinářů a pisatelů, jakož i malá odpovědnost redakcí vůči čtenářům. Pravopis se v takových glosách ztotožňoval s jazykem, jeho slovní zásobou a mluvnickou soustavou (psalo se např. o Pravidlech češtiny) a Pravidla se vydávala za diktát jazykovědců (v rozporu se skutečností — zapomnělo se na veřejné ankety předcházející vydání Pravidel).

Tu a tam se v novinách a časopisech objevily i správné výtky jednotlivých tiskových a věcných omylů v Pravidlech, např. Mladá fronta upozornila na chybné psaní názvu *lidová umělecká tvořivost* (v Pravidlech psáno *Lidová umělecká tvořivost*).

Tak jako dřívější vydání Pravidel mohou jistě i tato Pravidla vzbudit vážné hlasy odborné jazykovědné kritiky. Prozatím se však takové hlasy neobjevily.[4] Není k nim možno počítat ani kritické výhrady A. Frinty uveřejněné v časopise Kostnické jiskry (článek *Okolo nového pravopisu* z 30. 1. 1958), zejména též proto, že nejsou zřejmě ani jako závažný kritický rozbor míněny. Článek je stylizo-

[4] V letošním ročníku Slova a slovesnosti budou otištěna teoretická pojednání o psaní velkých písmen a o hranicích slov v písmu, zčásti kriticky reagující na řešení těchto pravopisných jevů, jak bylo podáno novými Pravidly.

ván jako bezprostřední novinářská reakce bez přihlédnutí k školnímu (pozdějšímu) vydání Pravidel a je i přes příkrost jistých výtek bez dostatečné věcné argumentace. Autor se domnívá, že ponechání dublet při psaní některých slov přejatých je „matoucí liberálnost“, znamená uzákoněnou nejednotnost a metodicky pro vyučování povážlivé kolísání. Na četných výrazech z oblasti náboženské a církevní, zejména z literární praxe evangelíků, kritizuje nedůslednosti Pravidel v dodržování přijatých zásad (z větší části jde o nedůslednosti jen domnělé).

Také obsáhlé kritické výtky novým Pravidlům, jejichž autorem je Jan Jílek a které byly otištěny v časopise Přírůstky technické literatury ve vědeckých knihovnách v ČSR (č. 1, 1958, *Nová Pravidla českého pravopisu a jazyková praxe v Knihovně vysokých škol technických*), nemohou být pokládány za vážný jazykovědný rozbor, i když se tak, zejména ve své úvodní části, „tváří“. Autor se domnívá, že „pravopis je převážně podmíněn mluvnickou soustavou, a také většina změn pravopisných předpokládá změny v této soustavě“. Změny v písemném obraze slov jako *krize* (původně *krise*), *hokej* (pův. *hockey*) apod., které tvoří podstatnou část úprav nového pravopisu, nelze přece nijak spojovat s mluvnickou soustavou. Také pravopisné poučky o psaní velkých písmen a rozdělovacích znamének nejsou v základě vázány na daný systém jazyka (např. češtiny) a mají do jisté míry mezinárodní charakter. Ale i jiné názory autorovy a konkrétní kritické výtky obsahují omyly a nesprávnosti zásadního rázu.

Většina z uvedených ohlasů nového vydání Pravidel byla uveřejněna buď přímo po jejich vydání, anebo v krátké době po něm. Zkušenostem s novým pravopisem a s jeho výukou nebyla dosud věnována dostatečná pozornost. Vlastních zkušeností s uplatňováním nových Pravidel v praxi se týkají jen zprávy zaměstnanců tiskáren, typografů a korektorů. Ti se na důsledky, které přinesly pravopisné změny pro jejich práci, připravovali včas a vhodně již před vydáním Pravidel (o tom je poučný článek v časopise Zaměstnanec v tisku 24. 1. 1957) a také své zkušenosti si vyměňují časopisecky. Žádají především veřejnou popularizaci novějších, progresívnějších pravopisných podob (v časopise Zaměstnanec v tisku) a důsledné dodržování a respektování těchto podob od všech redaktorů a pisatelů, nejsou-li pro starší podoby zvláštní důvody (dopis korektorů Rudého práva otištěný v Tvorbě 22. 1. 1959). Ozývá se také volání po pravopisné a tvaroslovné příručce určené pracovníkům tiskáren, sazečům a korektorům, a přání, aby v dalším vydání Pravidel byly dubletní podoby omezeny na míru nejnutnější, a to na úkor podob starších. Korektoři Rudého práva formulují své stanovisko v ci-

tovaném článku takto: „I když teoreticky pokládáme za účelné řešení, které zvolila nová Pravidla — za dané pravopisné situace snad jedině možné —, totiž přejít k novému způsobu psaní při zatímním ponechání podob původních (pro starší generaci a pro vědeckou literaturu), domníváme se, že by v dalším vydání Pravidel měly být dvojí pravopisné podoby omezeny na míru opravdu nejnutnější. Značná záplava dublet jednak vyvolává dojem pronikavých změn (ačkoli z velké části jde jen o opakování týchž zásad), jednak svádí uživatele k volnému výkladu a tím k libovolnému střídání obojích tvarů. To se pak projevuje v tiskárnách zmíněnými obtížemi a vede současně k rozkolísávání pravopisu."

O zkušenostech s výukou nového pravopisu ve škole se objevil — pokud je nám známo — dosud jen článek jediný, a to podnětná stať Fr. Hladiše v časopise Český jazyk a literatura (č. 7, 1959). Bylo by však potřebí, aby dnešní situace ve vyučování pravopisu po zavedení nových Pravidel byla podrobena důkladnému rozboru a zhodnocení a aby byly také promyšleny metodické postupy pro vyučování těch žáků, kteří se pravopisu učí už jen na základě nových Pravidel. I když nechceme přeceňovat vyučování pravopisu na úkor jiných důležitých složek jazyka, domníváme se, že důkladné zhodnocení zkušeností ze strany učitelů by mohlo přispět k zlepšení vyučovacích výsledků na našich školách.

* * *

A nyní si aspoň letmo a stručně přehlédněme, které z oprav a úprav nových Pravidel českého pravopisu byly naší píšící veřejností uvítány a vžily se, a které činí dosud nějaké potíže nebo proti kterým se ještě ozývají námitky. — Probereme je podle jednotlivých kapitol Pravidel.

Téměř nepozorovaně jako samozřejmé se vžily všechny úpravy drobné. S povděkem bylo veřejností přijato zjednodušené psaní *cenina, vinice, viník, sáti, suť, sutiny* (a všechny odvozeniny od nich) a přes jisté počáteční rozpaky i psaní slov *sirup* a *lišaj*. Psaní přídavných jmen typu *budapešťský, konopišťský* s *ť* podle základního jména (*Budapešť, Konopiště*) je vlastně jen dodatečnou kodifikací stavu v jazyce už existujícího. Plného porozumění došla i přídavná jména *haagský, kongský* (místo *haažský, konžský*), i přídavná jména odvozená od anglických a orientálních jmen na *-ng*: *readingský, pekingský, nankingský* (ovšem u orientálních jmen vede toto psaní k nesprávné výslovnosti [pekin*k*ský] atd.).

Úprava psaní předložek *s* a *z* se obecně pociťuje jako opravdové zjednodušení původně dosti složitého a obtížného rozlišování obou předložek. Tu a tam se dosud projevuje nejistota, kterou předložku — *z* nebo *s* — psát v obratech jako *raketa ze Země, z Měsíce*

(správné je psaní s předložkou z). Ve škole se ještě setkáváme i s tendencí podržovat starou poučku, podle níž předložka *s* sloužila k vyjádření směru shora dolů (tedy podle tradičního *spadnout se stromu* psát také *spadnout se židle, s lůžka, s okna* atd.). Ještě se totiž dostatečně nevžilo vědomí, že význam předložky *s* (,s povrchu pryč, popř. po povrchu dolů') se nekryje plně s významem předpony *s-* (,shora dolů'). Avšak ona poněkud zjednodušující zásada, že předložku *s* píšeme jen v případech jasných typu *se stolu, s hlavy,* proti *ze stolu, z hlavy,* kdežto ve všech ostatních jen předložku *z,* nabývá pozvolna, ale bezpečně vrchu. — V psaní předpon *s-* a *z-* nedošlo k podstatnějším změnám (psaní *zkreslit, zdrhovadlo, smontovat* atd. se opírá o pravopisný úzus už dříve pronikající), píšící veřejnost však s povděkem přijala formulaci zásad jejich psaní, neboť — jak se tvrdí — jejich přehlednost přispívá k snadnému jejich osvojení.

Pokud jde o označování dlouhých samohlásek v základech slov domácích, vžily se okamžitě podoby typu *přijímač, vysílač, ohřívač, dohlížitel, najímatel, ohřívadlo, líčidlo, dýhárna,* neboť stará kodifikace se základovou samohláskou krátkou nevystihovala skutečný stav. Mnozí se však pozastavili a dosud se ještě pozastavují nad poměrně značným množstvím dublet, dvojtvarů, jako jsou *slévač -slevač, hájitel - hajitel, hájitelný - hajitelný, ovládatelný - ovladatelný, umývadlo - umyvadlo, umývárna - umyvárna* atd. (Je však zajímavé, že kolísání v délce samohlásky v tvarech téhož slova, jako *blánou - blanou, bránám - branám, lípách - lipách, lžícemi - lžicemi,* námitky nebudí, ba právě naopak je přijímáno jako správné zachycení skutečného stavu v jazyce.) V připuštění těchto dublet se často vidí ztížení pravopisu. Je třeba si však uvědomit, že zde nejde o jev čistě pravopisný. Dvojí možné psaní téhož slova (se samohláskou dlouhou nebo krátkou) je odrazem rozkolísané výslovnosti, k níž přispěla též předchozí vydání Pravidel, která dostatečně nerespektovala novou tendenci v jazyce, aby totiž slovo odvozené mělo samohlásku stejné délky jako slovo základní, ale podle starých zákonitostí žádala přímočaré krácení samohlásky v slově odvozeném. Odstranění těchto dublet bude ovšem možné teprve tehdy, až se výslovnost těchto slov ustálí. Ve většině případů to patrně bude podoba se samohláskou dlouhou, a proto také ji pravopisný slovník Pravidel uvádí na prvním místě.

Právě tak s jistými pochybnostmi bylo přijato dvojí psaní příslovečných výrazů typu *bezpochyby - bez pochyby, dozelena - do zelena, načerno - na černo, zrána - z rána.* Široká veřejnost by tu ráda měla podobu jen jednu, ať už příslovečnou spřežku, nebo předložkový výraz. Dublety však byly v tomto případě zavedeny proto, že tu je skutečně často možné dvojí pojetí téhož výrazu, buď jako předložko-

vého výrazu, nebo jako spřežky, a proto, že přechod předložkových výrazů ve spřežky je zcela plynulý. Nové spřežky jsou tedy plně ve shodě s vývojovými tendencemi jazyka, a proto jsou v pravopisném slovníku Pravidel uvedeny na prvním místě. (Mimoto o užívání některých typů dublet poučuje § 158.)

Ale nejvíce námitek a pochybností — zejména u příslušníků starší generace, kteří se ve školách učili latině a popř. i řečtině — vzbudily dublety v psaní slov typu *fyzika - fysika, organizace - organisace.* Ve skutečnosti však nový způsob psaní těchto slov se *z* znamená značné ulehčení pravopisu, neboť umožňuje, aby se zdomácnělá přejatá slova psala stejným způsobem jako slova domácí. Starší způsob psaní byl tu však ponechán proto, aby přechod k psaní novému, progresívnímu, jak se mu též začalo říkat, nebyl náhlý. Pravopisný slovník Pravidel uvádí tato slova podle abecedního řazení dvakrát, např. *fysika* i *fyzika* a dále pak obráceně *fyzika* i *fysika;* Pravidla sama nikde výslovně neříkají, které podobě z dublet se má dávat přednost. Rozumí se však už samo sebou, že byl-li nový způsob psaní těchto slov se *z* zaveden, stalo se tak proto, aby se postupně vžil a nahradil způsob starší.[5] Výrazem této vývojové linie je i praxe školního vydání Pravidel. To tato slova uvádí jen na jednom místě slovníku (na rozdíl od vydání akademického), a to pod typem se *z*: *fyzika* i *fysika.*

U přejatých jmen obecných pociťují se zčásti dosud pochyby o správnosti psaní *ó* ve slovech jako *citrón, vagón, kanón* atd. Je to způsobeno jednak tím, že v domácích slovech *ó* nemáme (jen v citoslovcích), jednak tím, že délka u *ó* není tak výrazná jako u jiných samohlásek, zejména u samohlásky *á.* Proto jeho psaní v přejatých slovech působí trochu nezvykle. Přitom v mluvených projevech se tato slova většinou vyslovují skutečně s délkou, ale z uvedeného důvodu si mluvčí často neuvědomují, že jejich výslovnost se zcela shoduje s psanými podobami těchto slov. Nutno též poznamenat, že už podle starých Pravidel jsme psali *ó* ve zdrobnělinách *citrónek, balónek, kanónek* atd. a dnes k nim pouze přibyla slova základní, která se vyslovují rovněž s dlouhou samohláskou. Nejde tu tedy vlastně o žádnou naprostou novotu.

Psaní cizích vlastních jmen se dnes už vžilo, ale zpočátku vyvolalo několik dílčích námitek. Tak především označování délek v osobních jménech typu *Alfréd, Ámos, Emílie, Otýlie* atd. se dostalo do rozporu s podobami těchto jmen na křestních nebo rodných listech

[5] Ovšem až do doby, než se tak stane, může autor, zejména odborný, volit tu nebo onu podobu dublet; jestliže ovšem Pravidla dublety nemají, není možno užívat staršího způsobu psaní (je tedy nutno psát např. jenom *krize, inzerát, chryzantéma, polonéza* atd.).

a jiných úředních dokladech nositelů těchto jmen. Bylo proto nutno vysvětlovat, že tato jména se zapisovala do dokladů vždy tím způsobem, který předpisovala tehdy platná Pravidla pravopisu, a že nositel jména není tedy vázán jeho pravopisnou podobou v dokladech (popř. i ze staré doby). — Dále měla veřejnost výhrady k psaní jmen *Británie, Itálie* s dlouhou samohláskou podle výslovnosti (ale je zajímavé, že odpor nebyl proti psaní ostatních jmen téhož typu: např. *Sicílie, Bolívie, Albánie, Dalmácie*; příznačná je praxe různých vydání Pravidel u těchto posledních dvou jmen: Pravidla z r. 1941 měla podoby *Albánie, Dalmacie,* ale ve vydáních starších se psalo obráceně *Albanie, Dalmácie*). A konečně jistým překvapením byl i nový způsob psaní orientálních jmen přímým přepisem z orientálních jazyků neužívajících latinky, jako *Dillí, Kalkata, Peking, Jang-c'-ťiang* atd. U jména *Dillí* vzbudila pozornost nejen změna vlastně anglické podoby *Delhi* v *Dillí,* ale též to, že tu podržujeme indické zdvojené *ll,* ačkoli ve jménech jako *Apeniny, Ardeny, Atika, Helada* atd. bylo psaní zdvojených hlásek odstraněno (tu se Pravidla vrátila k staršímu českému psaní). U čínských jmen typu *Jang-c'-ťiang* vzbudilo nelibost, že se tu zavádějí pravopisné znaky v češtině neobvyklé (' pro neurčitou samohlásku, *ťi*). Zejména pak nezvykle působilo množství dlouhých samohlásek ve jménech indických a arabských, např. *Néhrú, Pákistán, Súdán* atd. Bylo třeba vysvětlovat, že podoby těchto jmen, jichž jsme dříve užívali, byly vlastně jejich anglický, francouzský a někdy i ruský přepis a že dřívější neoznačování dlouhých samohlásek v těchto jménech pochází právě z těchto jazyků, jež dlouhé samohlásky nemají, a tedy je ani v cizích jménech označovat nemohou.

Nově zavedené psaní zkratek jako *tj., např., apod.* se vžilo téměř okamžitě, protože je praktické (např. při psaní na stroji znamená do konce i úsporu práce). Jistým překvapením pro mnohé bylo psaní zkratky *dr.* s tečkou a konečně starší generace inženýrů měla námitky proti zkratce *inž.,* protože na svých diplomech mají zkratku *ing.* a cítili se vázáni tímto úředním dokumentem.

Nové zásady psaní velkých písmen byly uvítány s uspokojením, protože znamenají skutečné zjednodušení. I obavy některých činitelů z přemíry velkých písmen se ukázaly lichými, neodůvodněnými. Na opak veřejnost pociťuje jako nedostatek Pravidel všechny výjimky z jednoduchých přímočarých zásad, především, že se píší s malým písmenem názvy ministerstev, pověřenectev, zastupitelských úřadů, krajských soudů, škol jedinečného charakteru atd., a to tím spíše, že se tu ve slovenštině podle Pravidel slovenského pravopisu píše důsledně ve všech případech písmeno velké. V popularizujících odborných časopisech pak dosud kolísá psaní značkových názvů vý-

robků s malým počátečním písmenem, není-li jich užito výslovně jako značky, např. *koupil si spartaka, renaulta, novou oktávii, čezetu* apod.

V dělení slov je vlastně jen jedna novinka, totiž, že etymologicky nejasnou skupinu souhlásek na hranicích dvou slabik je možno dělit libovolně, např. *se-stra* i *ses-tra* i *sest-ra, ci-trón* i *cit-rón.* Škola i sazeči a korektoři uvítali pokyn, že se v těchto případech doporučuje dělení typu *ses-tra, cit-rón.*

Výklady o psaní spojovníku ve složených přídavných jménech znamenaly sice jisté usměrnění praxe a odstranily mnohé kolísání a nejistoty, přesto však v praxi stále ještě nalézáme nenáležité psaní spojovníku ve výrazech jako *vědecko-výzkumný ústav* (místo správného *vědeckovýzkumný*; je to tzv. složenina určovací utvořená od sousloví *vědecký výzkum*), *zahraničně-politický komentář* (místo *zahraničně politický*; jestliže první část takovýchto složených přídavných jmen má podobu příslovce zakončeného na *-ě,* píší se obě části odděleně jako dvě slova, bez spojovníku) apod. Jednak tu stále ještě působí tlak překladů z ruštiny, jednak se zdá, že formulace pravidel o psaní typu *zahraničně politický* není dost jasná a přesná.

Pokud jde o psaní rozdělovacích znamének, stačí uvést toto:

1. Jen zvolna a obtížně se vžívá požadavek Pravidel oddělovat čárkami jenom rozvitý přívlastek volný stojící za svým jménem, kdežto přívlastek těsný nikoli (tedy např. *Karlův most, založený Karlem IV. roku 1357, neslouží kolejové dopravě*; avšak *Nádoby nalezené v Bylanech mají charakteristickou kresbu*). Stále, ať v denním tisku nebo v odborné literatuře, se ještě setkáváme s mechanickým oddělováním všech takových rozvitých přívlastků za jménem čárkou. Je to ovšem vysvětlitelné jednak tím, že rozlišování obou typů přívlastků vyžaduje rozumové úvahy a jemné významové analýzy, jednak tím, že starší generace mechanicky odděluje ony přívlastky čárkou podle pravopisného úzu dříve platného, neboť mnohdy ani netuší, že v této věci nastaly změny.

2. Dosud se plně nevžilo nepsaní čárky za citoslovci při splývavé výslovnosti (není-li za citoslovci přestávka, např. *ach Karle*; *nu jak myslíš* apod.).

3. Uvítána byla poučka o nehromadění rozdělovacích znamének; znamená jisté uvolnění hlavně v psaní pomlčky a čárky, v němž se opravdu vyznalo jen málo lidí.

* * *

Prohlédneme-li noviny, časopisy i knižní produkci za uplynulé dva roky, jak se v nich uváděla do praxe nová Pravidla, dostaneme zhruba tento obraz:

Noviny po jisté počáteční nejistotě plynoucí pochopitelně z dosud nedostatečné znalosti nových Pravidel přešly poměrně rychle k novému psaní a rovněž brzy — jistě zásluhou Svazu čs. novinářů, Československé tiskové kanceláře, sazečů a korektorů, kteří byli vždy zvyklí vymáhat předpisy Pravidel — i v těch jevech, kde Pravidla uvádějí dublety (podobu starší a novou), k podobám novým, např. *tým, džem, džez, teze, téma, metan, mýtus* aj., ba v denním tisku zvítězilo i psaní *z* ve slovech řeckolatinského původu jako *fyzika, organizace, analýza, syntéza, poezie* atd. Podoby se *s* se objeví spíše jen nedopatřením (poměrně nejčastější jsou ve Svobodném slově). Ba jsme dnes svědky i toho, že se totiž v denním tisku často objevuje *z* i ve slovech, jež Pravidla uvádějí jen v podobě se *s*, např. *prezident, filozofie, univerzita, socializmus* (dokonce i na 30haléřové známce vydané ke IV. sjezdu ROH 1959 čteme *socializmus* se *z*), *virtuóz, kurz* (podle výslovnosti např. 2. pádu: [virtuóza, kurzu]). V Českém jazyku 7, 1959, na s. 324 Fr. Hladiš klade proto otázku, zda by se nemělo uvažovat o některých drobných korekturách právě ve prospěch tendence tzv. progresívního psaní přejatých slov. Ovšem na druhé straně můžeme číst ve Večerní Praze i podobu *drez, v drezu*, podobu nesprávnou, protože je odrazem nesprávné, nespisovné výslovnosti. Je třeba si totiž uvědomit, že počeštěné psaní cizích přejatých slov vychází z jejich spisovné výslovnosti — a tuto spisovnou výslovnost zároveň podporuje.

I časopisy přešly postupně k novým způsobům psaní už během roku 1958 a v roce 1959 většinou i k novému psaní *z* ve slovech řeckolatinského původu (tedy typu *fyzika, organizace, poezie, teze*). Jsou to zejména časopisy vycházející v nakladatelství Rudého práva, Práce, v Zemědělském nakladatelství, Technickém nakladatelství, Státním nakladatelství politické literatury, Státním pedagogickém nakladatelství, ve Státním zdravotnickém nakladatelství, ve Sportovním a tělovýchovném nakladatelství. Výjimky (tj. časopisy píšící postaru *s*: *fysika, disposice* atd.) jsou řídké: jsou to především časopisy úzce odborné, např. chemické (chemikové se drží starého způsobu psaní všude, kde to Pravidla dovolují; srov. už výše), dále např. Vnitřní lékařství vycházející ve Zdravotnickém nakladatelství, a také některé časopisy vycházející v Nakladatelství ČSAV. Tu a tam najdeme v časopisech vedle sebe jak články psané novým způsobem (se *z*), tak články psané způsobem starším (se *s*) (např. v časopise Vysoká škola, vycházejícím ve Státním pedagogickém nakladatelství; tam psaní často kolísá podle autorů). Jistě ani proti tomuto způsobu psaní není možno mít námitky, jestliže ovšem jsou jednotlivé články ve svém způsobu psaní pokud možno jednotné. Ojediněle se vyskytnou ještě i časopisy, které podržují starý způsob psaní podle Pravidel

předchozích, z r. 1941, např. *schema, methoda, scraper, krise* atd. Je to postup nesprávný a neodůvodněný. Je jistě možné, že po nějakou dobu se budou ještě objevovat stopy dřívějšího způsobu psaní, ale je-li takové zachovávání starého psaní záměrné, nelze s ním nikterak souhlasit.

Knižní produkce neskýtá obraz tak jednotný. Po celý rok 1958 vycházely knihy psané pravopisem starým a ojediněle se takové knihy objevují i v r. 1959. Je to především proto, že knižní produkce má dlouhé výrobní lhůty. Např. v půli r. 1959 vyšel ve Státním nakladatelství technické literatury „Malý technický naučný slovník" Boh. Dobrovolného — tištěný ještě starým pravopisem; jeho sazba začala 21. 9. 1957, tedy dva měsíce před vyjitím nových Pravidel (při korektuře se tu a tam dostaly do textu podoby nové, např. *citrónový, galantérie, fytáza, rentgen* aj.). První knihy tištěné už podle Pravidel nových měly ještě dosti odchylek od nich, ale ty postupně mizejí. Některá nakladatelství přešla do konce roku 1959 v celé své produkci i k novému psaní *z* (*organizace, kritizovat* atd.), např. Státní nakladatelství dětské knihy, nakladatelství Práce, Státní nakladatelství politické literatury, Orbis aj.

Jistě bychom čekali, že nový způsob psaní se *z* najdeme především v literatuře čtené nejširšími vrstvami lidu — v beletrii, a to tím spíše, že i Svaz čs. spisovatelů se ve svých Literárních novinách přihlásil k tomuto způsobu psaní hned mezi prvními. Kupodivu jej však marně hledáte např. v knihách vycházejících ve Státním nakladatelství krásné literatury, a to dokonce i v překladech v knižnici Světová četba, kde se toto psaní nabízí samo sebou, protože tu nejsou žádné zábrany dané tradicí starších textů.[6] V edicích Československého spisovatele najdete knihy tištěné beze zbytku novým pravopisem jen ojediněle, např. román K. Nového Plamen a vítr.

Je ovšem pravda, že je tu třeba mnohé věci si ještě ujasnit a mnohý problém rozřešit především v tzv. reedicích starších děl, a to ne snad jen pokud jde o psaní *s* nebo *z* v přejatých slovech, ale i psaní příslovcí aj. Zde je třeba zjednat jasno tím spíše, že hrozí nebezpečí, že četba beletrie bude rozkolísávat nebo narušovat pevnost našich pravopisných zvyklostí získaných a upevňovaných četbou novin, časopisů a jiné knižní literatury.

A ještě několik slov o uplatňování nových Pravidel v praxi administrativní. Ústřední úřady (ministerstva aj.) přešly brzy k psaní po-

[6] Je jistě zarážející skutečnost, že jsou v tomto nakladatelství autorům opravovány jejich rukopisy psané novým způsobem v pravopise cizích slov, jak o tom postižení autoři mluvili na besedě Lidové university v Praze dne 16. 12. 1959. Pravý smysl zavedení pravopisných dublet je v tom, zachovat např. příslušníkům starší generace možnost psát v takových případech starým pravopisem; těžko však pochopíme, že je vůbec možno znemožňovat autorům užít nového způsobu psaní.

dle nových Pravidel, ba i k novému psaní *z* v přejatých slovech. Dokladem toho jsou jejich vyhlášky, předpisy, zákonná ustanovení, korespondence atd. Málo však dosud pronikla nová Pravidla do ostatní administrativy, zejména v národních podnicích. Tam je jejich uplatňování často ponecháno na vůli jednotlivců, zejména písařek, a bude ještě trvat delší dobu, než se tu uplatní v plné míře.

Shrneme-li nakonec svá zjištění o uplatňování nových Pravidel v praxi, můžeme říci, že nová Pravidla se rychle ujala. Proniklo i nové psaní přejatých slov; je však potřebí, aby se co nejrychleji ustálilo v celé literatuře. Jistě k tomu dojde, jakmile zmizí všechny zbytečně brzdící, retardující momenty a jakmile vyjde ze škol mládež, která si osvojí pravopis už jenom podle nových Pravidel.

Jar. Kuchař a *Fr. Váhala*

Z KNIH, ČASOPISŮ A NOVIN

Jazykovědné příspěvky v sbornících

Rozvoj našeho vědeckého a vůbec kulturního života je možno v posledních letech pozorovat i v jazykovědě na vzrůstajícím počtu sborníků vědeckých prací. Vedle sborníků vydávaných Československou akademií věd, universitami a vysokými školami pedagogickými přinášejí v poslední době jazykovědné práce i sborníky jiných školských a vlastivědných pracovišť, zvláště mimopražských.

Jazyku je věnován rozsáhlý oddíl sborníku *Rodné zemi*, vydaného roku 1958 k 70. výročí trvání Musejního spolku v Brně a k 70. narozeninám jeho předsedy, docenta brněnské university dr. Aloise Gregora. Velká část příspěvků se týká těch oblastí, kterým Al. Gregor věnoval vedle své činnosti vlastivědné zvláštní pozornost: mluvnice spisovné češtiny, dialektologie a etymologie.[1]

V *Glose k otázce jazykového typu češtiny* (s. 227—228) navazuje Josef Vachek několika poznámkami na knihu Vl. Skaličky „Typ češtiny" (Praha 1951). Ukazuje, jak důležité bude srovnávat češtinu nejen s jazyky typologicky odlišnými, ale i s jazyky blízkými, např. s ruštinou. Typ ruštiny není tak výrazně flektivní jako typ češtiny. Vachek to ukazuje na třech jevech. V dnešní ruštině se skloňování cizích jmen čím dál víc omezuje a neskloňují se ani jména slovanská (např. *jubilej akademika Nejedly*), klade se menší důraz

[1] Životopis jubilantův otiskla redakce sborníku na s. 18—19, jazykovědnou činnost doc. Gregora stručně hodnotí Vladimír Šmilauer tamtéž, s. 20—22.

ıa určité tvary slovesné a přijímají se častěji cizí slova. Vachek tu znova ukazuje, že charakter flektivních jazyků nezáleží jen v rozvinutém ohýbání slov, ale že se projevuje i v jiných oblastech jazyka.

Jaroslav Bauer zkoumá v článku *Časové souvětí* (s. 236—239) tento velmi složitý souvětný typ. Podle Bauera nestačí dělit časová souvětí jen podle toho, jsou-li v nich věty s ději současnými, předčasnými nebo následnými. Důležité je dělení na tři skupiny podle toho, odpovídá-li vedlejší věta na otázku *kdy, jak dlouho,* anebo vyjadřuje-li rychlý sled dvou dějů nebo náhlé přerušení jednoho děje druhým. Hlavní část článku je věnována spojkám, které slouží k vyjádření těchto vztahů. Podle autora tento přístup k materiálu pomůže postihnout i historické změny v časovém souvětí.

Mil. Grepl v našem sborníku sleduje užití výrazu *však ale* v souvětí odporovacím (čl. *Spojovací výraz* však ale *v obrozenské češtině,* s. 246—248) a vykládá jeho vznik jako důsledek dvojí platnosti slova *však*: spojkové a citoslovečné. Jako spojka je příklonné, v platnosti citoslovečné stojí na počátku věty. V starší češtině mohlo stát na počátku věty i jako spojka; toto postavení se ve zbytcích udrželo až do obrození, ale přitom tu pronikala i platnost citoslovečná. Malá zřetelnost tohoto slova jako spojky na začátku věty byla příčinou, že byla zesílena přidáním výraznější odporovací spojky *ale.*

Dva příspěvky Gregorova sborníku jsou věnovány otázkám stylistickým. Milan Jelínek v materiálovém článku *Výběr mezi rodem činným a trpným v obrozenském odborném stylu* (s. 239—246) zjišťuje mnoho shod s dnešním odborným jazykem. Proti dnešnímu stavu má obrozenská čeština navíc ještě typ *Rýmy rozmanitě mícháno a střídáno* (je to asi vliv polštiny). Jelínek uvádí bez časového rozlišení materiál z let 1801 až 1849, tedy z celého obrození. Statický popis by však bylo třeba ještě doplnit zjištěním tendencí vývojových.

Syntaktickou charakteristiku jazyka Jiráskova podává Jiří Haller v článku *Věta Aloise Jiráska* (s. 248—254). Dospívá k závěru, že typická věta jiráskovská je „věta bohatě, uměle členěná, zahrnující v sobě množství podrobností, ale budovaná postupně přiřaďováním (koordinací) krátkých článků na způsob řetězce, a proto stále jasná, pevná a spojitá" (s. 250). Metody, kterou tvořil věty, užíval Jirásek i v kompozici děl. Svoje výklady dokládá Haller hojnými ukázkami.

Důležité místo v celém sborníku zaujímají práce z moravské dialektologie. Jimi vzdávají poctu Gregorovi především mladší pracovníci, kteří v poslední době soustavně, s přehledem a úspěšně řeší složité otázky vzniku, vývoje a současné situace hanáckých, lašských a moravskoslovenských nářečí. Zvláště problematika dvou posledních oblastí k sobě přitahuje zájem dialektologů. Už z názvu článku Josefa Skuliny (*Archaický základ nářečí severního moravskoslo-*

venského pomezí a pronikání inovací ze sousedních nářečních oblastí, s. 271—273) je patrno, o jaké otázky často jde (v daném případě na Hranicku, Valašskomeziříčsku, Vsetínsku a Novojičínsku). Skulina je studuje v souvislosti s hospodářským, politickým a národnostním vývojem zkoumané oblasti.

Historický zřetel proniká více nebo méně i v ostatních pracích zaměřených k popisu současného stavu nářečí. Jan Chloupek pokračuje ve velmi potřebném a záslužném studiu nářeční skladby (*Infinitiv příslovečný ve východomoravských*[2] *nářečích*, s. 273—275). Karel Klusák podává podrobný popis slovesa obce Velká v oblasti kopaničářského nářečí severovýchodně od Strážnice (*Časování slovesa ve velickém nářečí*, s. 275—280), Jan Balhar sleduje současný stav nářečních hranic tzv. moravské laštiny na Příborsku a Frenštátsku podle izoglos několika jevů (*Příspěvek k vymezení východních hranic moravské laštiny*, s. 285—290), Arnošt Lamprecht popisuje shodný hláskový systém dvou oddělených malých nářečních úseků na pomezí lašsko-východomoravském (*K hláskovému systému v obcích Veřovice a Spálov na pomezí lašsko-východomoravském*,[2] s. 290—292).

Všechny tyto práce konstatují mimo jiné i pohyb nářečních hranic a znaků během vývoje. Současného stírání nebo i zanikání nápadných znaků nářečí a vytváření oblastních nadnářečních typů si všímá článek Slavomíra Utěšeného *K dnešnímu nářečnímu vývoji na česko-hanáckém pomezí* (s. 268—271). Sleduje pronikavou nivelizaci, které dnes pod vlivem vlastních nářečí českých podléhají hanácká nářečí na Moravskobudějovicku, Třebíčsku, Tišnovsku, Kunštátsku a severním Zábřežsku. Postupné „odhanáčťování" některých nářečí probíhá už od minulého století. Podobný vývoj probíhá i jinde. V našem sborníku Maxmilián Kolaja, zasloužilý vlastivědný a dialektologický pracovník,[3] vypisuje rozklad nářečí a venkovského folklóru na Kyjovsku za posledních šedesát let v teskné vzpomínce stylizované jako dopis oslavenci (*Obalované* l [u] *zemře s námi*, s. 281—285). Jeho příspěvek přináší cenná pozorování o ústupu nářečí v této oblasti, o nářečních rčeních, o zábavách atd. A konečně jedenadevadesátiletý nestor moravských vlastivědných pracovníků Mauric Remeš otiskuje stylizovanou ukázku příborského nářečí, jak si je pamatuje ze 70. a 80. let 19. století (*Příborské nářečí v minulém století*, s. 292—294). Dialektologie se týká i článek Josefa Kurze, hodnotící vynikající zásluhy Františka Pastrnka, profe-

---

[2] Termínem *východomoravská nářečí* rozumějí tito pracovníci *nářečí moravskoslovenská.*

[3] Srov. např. jeho *Nářečí na Kyjovsku a Ždánsku*, Kyjov 1934.

sora slovanské filologie na pražské universitě, o slovenskou dialektologii (*František Pastrnek jako dialektolog slovenštiny*, s. 294—302).

Další okruh jazykovědných prací v Gregorově sborníku je zaměřen k etymologii a slovní zásobě. František Trávníček v článku stručně nazvaném *Brno* (s. 302—307) rekapituluje starší výklady tohoto jména a přijímá a zpřesňuje starší vysvětlení, hájené i Gregorem, že jméno *Brno* souvisí s předpokládaným starým slovem *brn*, značícím ‚bláto, kal, nečistotu'.[4] Jméno *Brno* je původem tvar přídavného jména *brnen, brnna, brnno*. — Václav Machek vykládá v článku *Východomoravské* pobaba, *dobrovolná a bezplatná „brigáda" na pomoc* (s. 307—310) slovo *pobaba* z polského *powaba*, odvozeného od slovesa *powabić*, tj. ‚pozvati, vyzvati.'. Toto slovo proniklo podle Machka z polštiny do sousedních českých nářečí; české *vábiti* má poněkud jiný význam než v polštině *wabić*. Machkův názor, že to v našich nářečích není slovo domácí, bude podle mého soudu potřebovat ještě dalšího historického prohloubení, zvlášť pokud jde o významové změny a osudy tohoto slova i slovesa *vábiti*. To se ostatně týká i jiných vlivů a výpůjček, o nichž se v poslední době psalo.[5] Toponomastickou studii otiskuje Rudolf Sáňka (*Názvy hor v brněnském okolí*, s. 310—315). Zajímavé jsou výklady některých jmen z němčiny (*Hobrtenky* z *Obertänker*, tj. ‚horní jehličnatý porost', *Holetňa* z *Hochleiten*, *Žumbera* ze *Sonnberg*), některé však asi bude třeba ještě propracovat (*Žuráň*). — Názvosloví tzv. beraního větrného mlýna seřazuje do přehledných tabulek Václav Burian; snaží se přitom prokázat souvislost některých pojmenování s původní terminologií holandskou (*Poznámka k výzkumu názvosloví beraního větrného mlýna*, s. 321—328).

* * *

S menšími nebo většími pracemi shrnutými do sborníků se v poslední době přihlásili i pracovníci vyšších pedagogických škol. V prvním *sborníku Vyšší pedagogické školy v Plzni*, věnovaném jazyku a literatuře (Praha 1958), zaujímá přední místo rozsáhlé pojednání Jaromíra Spala *Místní jména obyvatelská zakončená na -any* (s. 5—133). V první části práce shrnuje autor teoretické zásady a výsledky svého zkoumání, v druhé části pak probírá jednotlivá jména podle kořenů, od nichž jsou odvozena (skupina 1—8), nebo v abecedním pořadí (skupina 9—13). Jádrem práce jsou jména česká a materiál Profousův, ale autor se rozhlíží i šíře po slovanské to-

[4] Z hlediska historického a zeměpisného podpírá tuto etymologii v témž sborníku František Čáda v čl. *Znovu k jménu* Brno, s. 142n.

[5] O názoru na polský vliv v rozšíření přípony *-isko* až do východních Čech viz v referátu Př. Hausera o sovětské studii Kravčukově, Naše řeč 42, 1959, s. 290.

ponomastice (mimo ruskou) a pro česká jména přináší i dokladový materiál vlastní. Rozkvět jmen na *-any* klade do 10. a 11. stolet a jejich rozšíření v českých zemích ukazuje na přiložené mapce. Z n vyplývá, že Českomoravská vysočina byla kolonizována značně pozdě

Ve výkladech jmen Spal často nesouhlasí s názory Profousovými. Z jeho oprav je zajímavé např. vysvětlení jména *Modlany* u Teplic podle předpokládaného názvu Modlanského potoka *Mdlá* (s. 51) jméno *Žalany* spojuje se jménem potoka a hledá jeho souvislos i s jménem krkonošského vrchu *Žalý* a s místním jménem *Želí* u Nechanic (vychází z kořene *žę-*, obsaženého v slovese *žnu, žíti*, jehož původní význam byl ‚tlouci'). Nové výklady podává autor např i u jmen *Kbelany, Sačany, Trojany, Měňany, Encovany* aj. Ne všechny jsou však stejně dobře fundovány. Konečný není pravděpodobně jeho výklad u jmen *Sačany* (‚obec v sádku', ale ani v jednom Profousově dokladu se nepíše *-d-*), *Měňany* (z *Mělňany*; ale ani tady není doklad na tvar s *-l-*, nehledě na to, že odkaz na změnu *mlynář* v *minář* nepočítá s rozdílem tvrdého a netvrdého *l*) aj. Výklady jiných slovanských místních jmen nemohl autor propracovat pro nedostatek materiálu a literatury (upozorňuje na to na s. 6) a musel se často spokojit jen se zařazením podle dnešního znění jmen.

Vedle obsáhlého příspěvku Spalova je v plzeňském sborníku otištěn ještě článek Lumíra Klimeše *Hornický slang na dole Krimich v Tlučné u Plzně* (s. 135—146). Autor srovnává slang plzeňských horníků se slangem ostravským, zachyceným v práci Křístkově [6], a zjišťuje, že na Plzeňsku byl silnější německý vliv a že dosud trvá.

Dva svazečky *sborníku Vyšší pedagogické školy v Ústí nad Labem* za rok 1958 a 1959 přinášejí práce o nářečí, o slohu a o dnešním spisovném jazyce. Břetislav Koudela obrátil pozornost k problémům, které by bylo třeba zpracovat v celé šíři (*K vývoji lidového jazyka v českém pohraničí severozápadním*, 1958, s. 5 až 12). Podrobné sledování vývoje jazyka v pohraničí by mohlo přispět k poznání obecných nivelizačních procesů probíhajících dnes v našich nářečích.[7] Koudela předpokládá, že sotva dojde na Ústecku k vyrovnání s typem středočeským, nýbrž že se vytvoří obecná čeština v širším smyslu. Tato obecná čeština bude mít své specifické rysy, kterými se bude lišit od obecné češtiny typu pražského nebo moravského. Autor tak soudí na základě některých dílčích pozorování hlavně mluvy příslušníků nářečí moravskoslovenských. Nejdůležitější z nich je shodné s konstatováním od dřívějška známým: pří

[6] Václav Křístek, *Ostravská hornická mluva*, Praha 1956. Srov. referát v Naší řeči 40, 1957, s. 166—169.

[7] Viz výše o článku Utěšeného a Kolajově.

slušníci nářečí opouštějí nejdřív ty nářeční jevy, kterými se příliš výrazně liší od ostatních mluvčích.

Některá Koudelova tvrzení by bylo třeba založit šíře a někde i poopravit. V stylizaci, jakou čteme v sborníku, neznějí vždy přesvědčivě; např. vliv němčiny na výslovnost [zdrávník] je možno odmítnout bez váhání, zpřesnit by bylo třeba výklad o pronikání germanismů do řeči osídlenců apod. Někdy autor vyvozuje závěry z jevů svou povahou různých (příklady typu *Bylo jich hodně vyslechnuto* staví na stejnou rovinu jako typ *Byl dlouho vyslýchanej*), nebo některým nářečím přičítá jako typické jevy, které pro ně typické nejsou. Např. slovo *jupka* není zdaleka jen moravskoslovenské: Příruční slovník jazyka českého je uvádí jako lidové a zná je stejně Vydra z jižních Čech jako Kellner z nářečí východolašských. Ani předpoklad budoucího vývoje se nám nezdá docela přesvědčivý.

Slohu je věnována rozsáhlá stať Josefa V. Bečky *Stylistická forma vyjadřování myšlenkových souvislostí* (1958, s. 37—72). Autor vyslovuje názor, že „ráz slohu jednotlivých projevů není určen jen volbou slov, slovních spojení a větných typů, nýbrž i způsobem, jak myšlenky jsou za sebou řazeny, jak se rozvíjejí, jak vytvářejí obsahové celky a jak tyto celky zase dále na sebe navazují" (s. 37). Do stylistiky tedy patří i zkoumání kompozice projevu. Autor dále klasifikuje a rozebírá jednotlivé typy v souvislém projevu (rozlišuje jich pět) a dokládá je ukázkami z literatury krásné i odborné. Zjišťuje, že se jednotlivé typy neuplatňují ve všech slohových útvarech stejně. Tzv. rozvíjení přímé je nejzřetelnější ve vypravování (rozvíjení myšlenek „tvoří jeden souvislý proud, nepřerušovaný a bez odboček", s. 40), rozvíjení uvolněné je typické pro popis atd. V tomto Bečkově pojetí se prolínají zřetele jazykové (jazyková výstavba díla) a literárněvědné (tematická výstavba). Kompoziční stránce jazykového projevu je ovšem třeba věnovat pozornost i z hlediska školní praxe. Ve vyučování slohu se zatím na kompozici dost často zapomínalo.

Současnému spisovnému jazyku jsou v ústeckých sbornících věnovány dva příspěvky Jiřího Novotného. V článku *Příspěvek ke zjišťování mluvnické normy soudobého spisovného jazyka se zřetelem k jeho kodifikaci* (1958, s. 22—36) zkoumá na materiálu z Literárních novin za rok 1957, jak často se vyskytují slabší a silnější tvary zájmena *já* ve funkci nedůrazného 3. a 4. pádu. Statistika ukazuje, že v 95,6 % je v této funkci v 3. pádě slabší tvar *mi*, kdežto ve 4. pádě je slabší tvar *mě* jen v 51 % případů. Autor vyšetřuje jednotlivé zvláštní situace a dospívá k závěru, že by bylo vhodné v kodifikaci připustit pro nedůrazné postavení oba tvary, slabší i silnější (tedy *mně* i *mi*, *mne* i *mě*). Ve 4. pádě je ovšem situace poněkud jiná než v pádě 3., neboť existuje souvztažnost s 2. pádem a pů-

vodní tvary 4. pádu *mě* pronikají i do 2. pádu. Školní Pravidla 1958 uvádějí u zájmena *já*: *mne se to týká, to se mě netýká.*[8] Bylo by tedy třeba pojmout do zkoumání i 2. pád.

V druhém příspěvku (*Formální vyjadřování syntaktické závislosti u neshodného přívlastku substantivního*, 1959, s. 75—86) zkoumá J. Novotný, jde-li u neshodného přívlastku o rekci (řízenost) nebo o tzv. přimykání. Dospívá k tomuto závěru: u přívlastku v 2. pádě jde vždy o rekci. U přívlastků ostatních jde o rekci jen tehdy, závisí-li přívlastek na podstatném jménu odvozeném od slovesa a je-li možno vytvořit paralelní spojení slovesa s předmětem: *boj proti alkoholismu — bojovat proti alkoholismu.* V jiných případech jde jen o přimykání (*průchod domem, sklenice na vodu*).

Toto řešení se shoduje s některými našimi mluvnicemi (autor podává přehled názorů na s. 75); zdá se nám však, že není ještě konečné a že nebude obecně přijato, hlavně pokud jde o přívlastek v 2. pádě.

Vcelku můžeme o brněnském, plzeňském i ústeckém sborníku říci, že namnoze přinášejí důležité příspěvky k poznání českého jazyka, jeho vývoje, nářečí i současného stavu, a že se tedy jako celek dobře přiřazují k sborníkům, o kterých už Naše řeč referovala.

František Cuřín

DROBNOSTI

NOVINÁŘSKÁ ČEŠTINA. Časopis *ABC mladých techniků a přírodovědců* si vytkl za cíl — jak to ostatně lze vyčíst i z jeho názvu — podněcovat, získávat a prohlubovat zájem naší mládeže o otázky techniky a přírodních věd. Činí tak jednak formou zábavnou, jednak populárně naukovou. Přitom je třeba říci, že zábavné články, reportáže, črty, povídky, fejetony, zábavné seriály apod. převažují nad články populárně odbornými a vyhraněně technickými a přírodopisnými. Tím časopis nabývá větší pestrosti a vnější přitažlivosti, ale zároveň tím i stoupají nároky na jeho úroveň literární a jazykovou. A tu bychom chtěli — v naší pravidelné rubrice věnované jazykové stránce periodických publikací — upozornit autory časopisu ABC na některé zásadnější nedostatky, s nimiž jsme se v tomto novém měsíčníku setkali. Podrobněji jsme z jazykového hlediska prohlédli 9. a 10. číslo časopisu, ze září a z října minulého roku.

[8] *Slovník spisovného jazyka českého*, heslo *já*, připouští pro nedůraznou polohu už oba tvary v 3. i 4. pádě.

Především chceme upozornit na to, že rozmanitosti literárních forem, jichž časopis ABC užívá, měla by mnohem výrazněji odpovídat i rozmanitost stylová, projevující se také v příslušném výběru jazykových prostředků. Této samozřejmé zásady není v časopise ABC vždy náležitě dbáno. Povšimněme si např. reportáže o plavbě po Labi (z 9. č., s. 4n.), k níž je připojen interview s kapitánem jednoho z našich labských plavidel. Není správné, že se zde užívá mnohde typických prostředků knižního stylu i v projevech mluvených. Srov. např.: *U plavby jsem zaměstnán již od čtrnácti let. — Co vše patří do vašich kapitánských povinností? — ... navštívíme i Severní přístav za účelem celního odbavení... zásilky.* V reportáži, a tím spíše v mluveném projevu, jako je interview, bychom hledali spíše prvky hovorového jazyka než prostředky omezené na jazyk knižní. Naproti tomu se však např. ve zprávě o vídeňském festivalu mládeže (v témže čísle, s. 2—3), která je psána ve formě dopisu, hovorovými, ba nespisovnými výrazy, obraty, a dokonce i tvary přímo hýří; např.: *Koukni se co nejdříve objevit! — „Svinská rachota," odplivl si pilot v kožáku, „pořád se s tím musím courat po obloze a z festivalu si nic neužiju." — Pěkně ses z toho vyzul. To jseš kamarád?* Připomínáme zvláště, že nespisovných tvarů se v tomto článku neužívá jen v stylizovaných projevech mluvených, kde bychom snad mohli pokládat jejich užití za záměrné, ale i jinde; srov. např.: *je to riziko do něj vstupovat* (tj. na známé vyhlídkové kolo v Pratru).

Pochybujeme též o tom, že je vhodné, a to zvláště v časopise určeném mládeži, užívat takových obratů jako např. *lhostejnost jim* (Rakušanům) *posadila za krk Hitlera* nebo *zkrachovaný úd mocnářského domu Ota Habsburský.* Je zvláště zarážející, že všechny tyto příklady dosud uvedené jsou vybrány ze zásadního, politicky nejzávažnějšího článku 9. čísla, který zde vlastně zastupuje úvodník. Nebylo by jistě správné, aby tento druh článků byl psán suchopárným, bezbarvým způsobem, vždyť i úvodníky našich deníků se ve velké většině této chyby již zbavily, ale je třeba zachovávat určitou vhodnou míru v užívání takových výrazů.

Je tedy třeba větší uvážlivosti při výběru a užívání takových výrazů, které nepatří k prostředkům spisovného jazyka. Mimoto je však nutno se varovat i nevhodného mísení dvou nebo více výrazů různých stylistických vrstev. Typickou ukázkou této chyby, vedle uvedeného *zkrachovaný úd ...*, je tato věta (z č. 9., s. 13): *Německá akvaristická literatura je u nás běžně k dostání, naši odborníci měli již uveřejněnu řadu článků a fotografií v časopise ...*; zde je obecného a již ustupujícího spojení *být k dostání* užito hned v sousedství knižního výrazu *měli již uveřejněnu.*

Povšimněme si např. také povídky *Chlapec a pes* (č. 10, s. 8n.) s partyzánskou tematikou. Vypravování o malém chlapci, který nese partyzánům do hor zprávy, prokládá autor pásmem myšlenek, které chlapci přitom probíhají hlavou. A tu např. čteme: *Jestli přijde o batoh, udělají s ním krátký proces a odskáče to celá řada dalších lidí. — Tady vykáceli před několika dny prvé místo napadené kůrovcem. Lze je obejít zprava i zleva, ale za cenu cesty řídkým lesem*... Proložená slova jistě neodpovídají ani postavě chlapce, které jsou připisovány, ani potřebě vyjádřit dramatičnost příběhu. — Naproti tomu v článku o pokusech s tzv. beztížným stavem (č. 10, s. 26) setkáváme se s takovýmto popisem: *Když letadlo začalo naklánět nos k zemi, strop naletěl na desku; pomstila se mu* (tj. deska) *tím, že jedním rohem protrhla potah*... *Málem bych jí* (tj. desce) *byla za tu rošťárnu gratulovala*... Snahu učinit výklad zajímavým autorka přehnala; prostředky, kterých užila k oživení popisu, nebyly zvoleny šťastně a působí neúmyslně komicky.

Jinou obecnější chybou, která se v některých článcích časopisu ABC vyskytuje, je málo pečlivá stavba souvětí. Přečtěme si např. tuto větu z článku o Saském Švýcarsku (č. 9, s. 8n.): *Těžko byste hledali na mechem porostlých stěnách blanatec kentský, drobounkou kapradinku, spíš podobnou mechu měříku, ale to je právě jedna z největších vzácností Saského Švýcarska.* Ze stavby souvětí ani z okolního kontextu není dosti zřejmé, k čemu se poslední věta vztahuje a jaký je vlastně její smysl.

O rozpacích nad stavbou věty svědčí i tento příklad: *Svůj soutěžní závazek plnili po celé prázdniny:* (proč dvojtečka?) *celkem až překvapující počet pomocníků — 45 chlapců a děvčat* (č. 10, s. 6).

Protože časopis ABC spolupracuje těsně s obdobným časopisem pro mládež, který vychází v Německé demokratické republice, jsou v něm poměrně hojně zastoupeny jak překlady z němčiny, tak i články s německou tematikou. V této souvislosti chceme upozornit zvláště na některé nedůslednosti a chyby v skloňování německých osobních a místních jmen. Populární postavu chlapce, o jehož příbězích se pravidelně dočítávají i čtenáři ABC, nazývají v německém časopise *Mäxchen Pfiffig*. Bylo by možné toto jméno překládat (např. *Maxík Chytrák*), aby jeho motivovanost čtenáři pochopili. Je však i možné nechat znění německé, ale pak je nutné, aby se jméno vždy náležitě skloňovalo, tedy např. *projel jsem s Mäxchenem Pfiffigem celou NDR*, a nikoli *s Mäxchen Pfiffigem* (č. 10, s. 16 nebo č. 9, s. 8), a to tím spíše, když samotné jméno *Mäxchen* (bez příjmení) se v časopise skloňuje (*já vás Mäxchenovi na chviličku ukradnu*, č. 9, s. 8). — Jméno hory *Grosser Halm* je zase skloňováno takto:

a Grossen Halmu, tedy první část (německé přídavné jméno) má říslušnou pádovou koncovku německou a k podstatnému jménu je řipojena koncovka česká, to však je způsob zcela nemožný. V takoých případech jsou ovšem správné jen tyto dvě možnosti: buď první ást jména přeložit, tedy *Velký Halm*, a skloňovat je jako *Velký von*, nebo je skloňovat (ovšem českým způsobem) jako celek, jakoby lovo složené, tedy např. *na Grosser Halmu*.

V odborné části časopisu ABC je jazykových nedostatků podstatně néně. Uvádím jen několik příkladů: *Při venkovní anténě je lepší její řipojení na zvláštní cívku* (č. 10, s. 31); místo těžkopádného vyjádří jmenného je lépe rozvést: *Užijeme-li venkovní antény, je lépe ji přiojit* (nebo *raději ji připojíme*) *na* ... Jiný příklad: *Bludičky si můeme „vyrobit“ pokusem, kde methan nahradíme plynem acetyleem* (č. 10, s. 26); lépe *při němž*.

Na závěr můžeme říci, že po jazykové stránce je třeba tento časopis ěpe propracovat. Větší jazyková péče musí být věnována zejména ábavné části. Tím jsou autoři časopisu svým mladým čtenářům poinni. Při zvýšené péči o jazykovou úroveň bude časopis dosahovat ěště větších úspěchů při získávání zájmu mládeže pro techniku a příodní obory. *J. Machač*

NEMILÉ JAZYKOVÉ A PRAVOPISNÉ CHYBY U VRCHOLÝCH INSTITUCÍ PŘI SLAVNOSTNÍCH OKAMŽICÍCH. programu Slavnostního koncertu, který pořádalo Národní divadlo 42. výročí Velké říjnové socialistické revoluce, je autor baletu „Plaeny Paříže“ přepsán chybně jako *Asafěv*; Rudé právo v referátu této oslavě samo toto psaní opravilo a správně jej píše *Asafjev*. by přepis ruských jmen do češtiny byl jednotný a přesný, vyšly ásady jejich přepisu i v novém vydání Pravidel českého pravopisu, to i v menším, školním vydání; je tedy již načase, abychom se doali z chaosu, který vládl po r. 1945.

V pozvánce na valné shromáždění Československé akademie věd onané v listopadu m. r. čteme s úžasem 2. pád zájmena *„jej“* *zúčastní se jej*, tj. zahájení), tvar sice obvyklý v obecné češtině, le ve spisovném jazyce dosud pokládaný za chybný. I úřad presidia SAV by měl dbát na správnost spisovného jazyka na svých tisopisech, a to i tehdy, zaviní-li omyly tiskárna.

V 45. č. Tvorby čtli jsme se zájmem výběr citátů hodnotících Soětský svaz, ale neradi jsme čtli tvar *„sověti“* v citátu z americkéo tisku: *Amerika dlouho neměla ve světě důstojného partnera. Teď o má a začíná být otázkou, zdali mají* sověti *důstojného partnera* ... Má být ovšem *Sověty*. *B. Hk*

SPUTNÍK A LUNÍK. Čeština byla v přítomné době obohacen o dvě nová slova: *sputník* a *luník*. Po zdařilém vypuštění sovětských raket do vesmíru obě tato slova pronikla z ruštiny do češtiny (a tak do němčiny, franštiny a angličtiny). Výrazy *sputník* i *luník* ozna čují výhradně umělé sovětské družice. Zůstává tedy i nadále v pla nosti dosavadní rozsah v užívání slova *družice*, které je v češtin ustálené jako odborný astronomický výraz, běžně známý i laikům Proto Československá tisková kancelář od počátku přinášela zpráv o umělých sovětských družicích a slovo *sputník* se tam objevoval jen výjimečně. Při pojmenování umělé družice kolem měsíce ujal se ruské slovo *lunik* zvlášť rychle, protože bylo nutno vyznačit, zd jde o první, druhou nebo třetí umělou sovětskou měsíční družic Jde-li o toto rozlišení, je na místě psaní velkého počátečního pís mena a zachování podoby s krátkým *-i-* (*Lunik I*, *Lunik II* a *Lu nik III*); jinde však chápeme toto slovo jako jméno obecné a píše me je počeštěně *luník*. Také u slovesa *sputnik* byly od počátk rozpaky, zda je psát v češtině s krátkým nebo dlouhým *-i-*. Krá ké *-i-* by bylo oprávněné, kdyby šlo o slovo pociťované stále jak citátové. Zde však se přihlásilo k životu slovo přejaté a zárove počeštěné, jak o tom svědčí mimo jiné i naše zdrobnělina *sputníček* Výraz *sputník* je nám ostatně velmi blízký, poněvadž připomíná naš běžné slovo *souputník*, které znamená v astronomii totéž co *družice* K vlastní historii slova *sputnik* v češtině je třeba ještě dodat, že j Jungmann ve svém Slovníku uvádí vedle jiných ruských výrazů té slovo *sputník* (s výkladem ‚bludice, planeta'), které již tehdy měl naději stát se naším astronomickým výrazem.[1] Bylo však na jedn straně v stálé soutěži se *souputníkem*, *souputovníkem* a též *spolu poutníkem* a na druhé straně s *družicí*, popř. *satelitem*. V odbo ném názvosloví nakonec zvítězila *družice* a vedle ní jako cizí výra mezinárodní se ustálil *satelit*. S těmito výrazy však dnešní *sputní* nesoutěží, poněvadž jako označení pro umělou sovětskou družici významově mnohem užší.

K. Sochor

Naše řeč, roč. XLIII, 1960, č. 1—2. Vyšlo v únoru 1960. Řídí univ. prof. d Alois Jedlička s redakční radou. Vydává Ústav pro jazyk český ČSAV (Praha Letenská 4) v Nakladatelství Čs. akademie věd (Praha 2, Vodičkova 40). Tiskne Knihtisk, n. p., závod 03, Praha 2, Jungmannova 15. — Administra Poštovní novinový úřad Praha 3, Jindřišská 14. Rozšiřuje Poštovní novinová slu ba. Objednávky (i reklamace) přijímá každý poštovní úřad nebo doručovatel. Vychází pětkrát ročně, předplatné na pět dvojčísel 15,— Kčs, Rbl 8,—, US $ 2,- £ Stg —,14,—.

A-17894

KNIHY A ČASOPISY ZASLANÉ REDAKCI

Státní pedagogické nakladatelství

J. Dubský, Španělsko-český slovník

Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci. Jazyk a literatura VI

Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze. Jazyk a literatura I

Sborník Vyšší školy pedagogické v Plzni. Jazyk a literatura II

Státní nakladatelství dětské knihy

Fr. Gel, Přemožitel neviditelných dravců

Filosofická fakulta, Brno

Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university, roč. VIII - 1959, řada jazykovědná A 7

Universita Karlova, Praha

Acta Universitatis Carolinae Philologica 3, 1959, Romanistica Pragensia I

Vydavatelstvo Slovenské akademie věd

Jazykovedné štúdie IV, Spisovný jazyk

Slovník slovenského jazyka I

Čísla běžných ročníků těchto časopisů: Slovo a slovesnost, Český jazyk a literatura, Československá rusistika, Zlatý máj, Literární noviny, Učitelské noviny.

Soustavné studium českého jazyka a jeho kultury umožňuje časopis

SLOVO A SLOVESNOST,

který vydává Československá akademie věd pod vedením akademika Bohuslava Havránka, ředitele Ústavu pro jazyk český.

Slovo a slovesnost je náš hlavní časopis pro otázky obecné jazykovědy, pro jazykovou kulturu a pro problematiku spisovného jazyka. Pečuje o vědecké studium českého jazyka a základních obecných otázek jazykovědných a soustavně sleduje živé a aktuální otázky teorie a kultury českého a zčásti i slovenského jazyka. V zásadních článcích, zahrnujících obor jazykovědy obecné, české a vůbec slovanské, osvětluje časopis složitou problematiku jazyka v jeho souvislosti s myšlením a v jeho vztazích k národní společnosti.

Vedle článků zásadních přináší Slovo a slovesnost pravidelně kritické informace o současném bádání na všech těchto úsecích, a to nejen u nás, nýbrž i v cizině. Hlubším kritickým rozborům jazykovědné literatury slouží oddíl Rozhledů, drobnější informativní a kritické poznámky a soustavné přehledy bibliografické přináší Slovo a slovesnost ve své rubrice Kronika.

Slovo a slovesnost vychází čtyřikrát ročně, rozsah čísla je 80 stran, formát časopisu B5, roční předplatné činí 26,— Kčs.

Předplatné přijímá

POŠTOVNÍ NOVINOVÁ SLUŽBA